

RECHTSKUNDIG WEEKBLAD

REDACTIE: RIDDER RENÉ VICTOR, HOOFDREDACTEUR
E. BOONEN, C. CAENEPEEL

REDACTIEADRES: PROF. MR. RIDDER RENÉ VICTOR, BRITSELEI 40, 2000 ANTWERPEN

MEDEDINGING EN OCTROOIRECHT IN DE GEMEENSCHAPPELIJKE MARKT *

Het onderwerp van deze inleiding zou ik willen preciseren als betreffende de mogelijkheden van bescherming die het octrooi vandaag de dag nog biedt binnen de Gemeenschappelijke Markt. Hier mist men een uitdrukkelijke verwijzing naar het mededingingsrecht. Dit is een welbewuste keuze. De strekking van dit betoog zal namelijk zijn, dat uit de jurisprudentie van het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen blijkt, dat eventuele beperkingen van de octrooi-bescherming niet uitsluitend uit het mededingingsrecht (artt. 85 e.v. EEG) voortkomen. Veeleer is gebleken, dat ook het beginsel van het vrije verkeer van goederen zijn eigen grenzen stelt aan het octrooirecht.

Voor een goed begrip van het een en ander lijkt het goed enige basiselementen van het octrooirecht in herinnering te roepen.

I. Basiselementen van het octrooirecht

Het octrooi is eerst en vooral een nationaal recht. Wenst men in een bepaald land octrooibescherming voor zijn uitvinding, dan zal men zich aan de daarvoor in het nationale recht van dat land geldende regels moeten onderwerpen. Dit betreft zowel de verlening van het octrooi alsook de uitoefening van de aan het verleende octrooi verbonden rechten. Anderzijds strekt de uit het octrooi voortvloeiende bescherming zich ook niet verder uit dan het territoir van het betrokken land (inclusief eventueel het daaraan verbonden continentaal plat).

Dit en niet meer dan dit wil gezegd zijn met het begrip "territorialiteitsbeginsel". Het wil met name *niet* zeggen, dat de nationale wet geen enkel gevolg zou mogen verbinden aan feiten, die zich buiten het betrokken territoir hebben voltrokken. Een eerste

voorbeeld voor deze stelling vindt men al in het roemruchte, door het Unieverdrag van Parijs (artikel 4) gegarandeerde, prioriteitsbeginsel. Een ander voorbeeld – voor het moment nog geheel unilateraal te beslissen door de nationale wetgever – wordt gevormd door het zogenaamde absolute nieuwheidsvereiste voor de octrooieerbaarheid van een uitvinding. Dit vereiste houdt in, dat tot de bepalende "stand der techniek" wordt gerekend: alle informatie, die vóór het beslissende moment publiekelijk toegankelijk was, *waar ook ter wereld*.

Binnen de grenzen van de in internationale verdragen – zoals het Unieverdrag van Parijs – neergelegde verplichtingen blijft het echter steeds het nationale recht, dat vrijelijk bepaalt of aan een zeker buitenlands element gevolgtrekkingen moeten worden verbonden, ja dan nee.

Zo staan wij dan tegenover een situatie, waar voor één en dezelfde technische uitvinding een van land tot land verschillend beschermingsregime geldt. In sommige landen zal de betrokken uitvinding zelfs in het geheel geen octrooibescherming genieten, hetzij omdat de "eigenaar" van de uitvinding in dat land eenvoudig niet is geïnteresseerd, hetzij omdat de betrokken uitvinding in dat land niet octrooieerbaar is. Men kan bij dit laatste denken aan een land als Italië, waar geneesmiddelen als zodanig van octrooieerbaarheid zijn uitgesloten. Maar men kan ook denken aan landen met een verhoudingsgewijs streng vooronderzoek, zoals Duitsland en Nederland, waar aanvragen, die in andere landen zonder moeite tot octrooi leiden, het eenvoudig niet halen.

II. Octrooibescherming tegen invoer

A. Nationaal recht

Van bijzonder belang voor het huidige onderwerp nu is de vraag welke bescherming het nationale oc-

* Rapport uitgebracht op de studiedag van de Belgische Vereniging voor Europees Recht te Antwerpen op 21 februari 1975.

trooi biedt aan de octrooihouder tegen invoer van voortbrengselen, waarop het octrooi betrekking heeft. In feite is dit niet meer dan de internationale dimensie van het ook op nationaal vlak spelende vraagstuk, wat de rechtspositie is van de octrooihouder met betrekking tot de geoctrooieerde produkten wanneer deze eenmaal in het verkeer gebracht zijn. Gezien echter het nu eenmaal nationale karakter van het octrooi kan men eraan twifelen of de oplossingen op beide niveaus wel dezelfde zullen zijn. En inderdaad blijkt dit zeker niet altijd zo te zijn.

Op nationaal niveau wordt algemeen aanvaard, dat het niet wenselijk is de octrooihouder zonder meer de bevoegdheid te geven om niet alleen het produkt te maken en als eerste in het verkeer te brengen, maar daarenboven ook nog alle verdere fasen van distributie van dat produkt te beheersen. Aan de andere kant wil men de octrooihouder toch ook een afdoende bescherming verlenen, en hem niet beperken tot het enkele recht van fabricage, zoals tot op zekere hoogte in de vroegere Franse wet het geval was.

Zie ik goed, dan zijn er twee theorieën, die een oplossing voor dit dilemma suggereren. De ene theorie is die van de "uitputting", die vooral in Duitsland¹ en Nederland² opgeld doet, en de andere is die van de "implied licence", die vooral bekend is als onderdeel van het Engelse recht³.

De leer van de "uitputting" stelt, dat de octrooihouder ten aanzien van ieder materieel object, waarin de uitvinding belichaamd is, de kans krijgt eenmaal zijn exclusieve recht uit te oefenen bij het in het verkeer brengen. Met die ene keer is het recht dan uitgeput.

Gaat men uit van de "implied licence" dan veronderstelt men, dat de octrooihouder bij het verkopen van het geoctrooieerde produkt, aan de koper een stilzwijgende licentie verleent om met betrekking tot dat produkt ongehinderd door het octrooi alle normale rechten van de eigenaar uit te oefenen. Duidelijk sluitstuk van deze laatste theorie is, dat het de octrooihouder vrij staat de stilzwijgende licentie teniet te doen door een uitdrukkelijk voorbehoud in het koopcontract. Deze theorie houdt dus een aanzienlijke mate van flexibiliteit in.

Verplaatst men nu het zicht naar het internationale vlak, dan hoeft er – juist door dat flexibele karakter – bij de "implied licence" leer niets wezenlijks te veranderen. Hoogstens kan de presumptie, bij gebrek aan een uitdrukkelijk beding, nu eventueel ten gunste van de octrooihouder werken. Met andere woorden, slechts bij uitdrukkelijke toestemming zijdens de oc-

trooihouder wordt invoer van door die zelfde octrooihouder in het buitenland verkochte produkten toelaatbaar geacht. Deze omkering van de presumptie treft men inderdaad aan in Engeland⁴. Dat dit echter niet noodzakelijk is – met andere woorden dat de presumptie ook ten gunste van vrije invoer kan spelen – bewijst het Belgische recht, althans zoals dat door mr. CHOMÉ is gerapporteerd op het Congres van Nice, dat in 1970 aan deze problematiek was gewijd⁵.

Plaast men zich daarentegen op het standpunt van de uitputtingsleer, dan krijgt alles een meer rechtlijnig en strakker karakter. Wordt een produkt in het buitenland (B) in het verkeer gebracht, dan kan men onmogelijk pretenderen, dat met die handeling het binnenlandse octrooirecht (A) is uitgeput. Hierbij doet het er niets toe of in dat andere land (B) voor het betrokken produkt al dan niet een octrooi gold. Het enige, waar het hier om gaat, is dat het in ieder geval niet een handeling onder het octrooi in land A was. Het is m.i. dan ook volstrekt logisch, dat in landen als Duitsland en Nederland wordt aangenomen, dat voor uitputting van het Duitse, resp. Nederlandse octrooi vereist is, dat het produkt in het binnenland, dus in Duitsland, resp. Nederland rechtmatig in het verkeer is gebracht⁶.

Nu is hierboven gesteld, dat het nationale octrooirecht vrijstaat om gevolgen te verbinden aan bepaalde feiten buitenslands. Zo is het nu ook denkbaar, dat onder bepaalde omstandigheden het nationale octrooirecht van een land zekere beperkingen aanbrengt op de door het octrooi in dat land tegen import verleende bescherming, wanneer het produkt van de binnenlandse octrooihouder afkomstig is. Alleen zou ik hier dan uitdrukkelijk niet van "uitputting" willen spreken. Per definitie wordt immers het nationale octrooirecht in het land van invoer niet al uitgeput door het in een ander land in het verkeer brengen van het produkt. Brengt men nu dit toch onder het begrip "uitputting", dan krijgt dit laatste een oneigenlijk gebruik. Het gevaar daarvan is weer, dat men in de nieuwe constellatie vanuit dit begrip verder redeneert en dan weer consequenties verbindt aan het begrip als zodanig. Zo kan men er dan toe komen consequenties te verbinden aan het feit, of in het land van oorsprong het produkt al dan niet onder een octrooi in het verkeer was gebracht. Ik zie werkelijk niet in hoe dit voor het nationale octrooirecht van het land van invoer relevant kan zijn. Dit zal altijd moeten rekenen vanuit de posities op de eigen nationale markt en zal hoogstens bepaalde handelingen buitenslands onder de eigen rechtsregel kunnen subsumeren. Gaat men de andere weg, dan zal men dit bovendien logischerwijs voor alle landen ter wereld moeten doen. Gezien de bonte schakering van bescherming van uit-

¹ Zie G. BENKARD, *Patentgesetz, Gebrauchsmustergesetz*, München, 1973, § 6 PatG, nr. 16.

² Rijsoctrooiwet artikel 30 (2). Zie E.A. VAN NIEUWENHOVEN HELBACH, *Nederlands handels- en faillissementrecht, II, Industriële eigendom en mededingingsrecht*, Amsterdam, 1974, nr. 175.

³ Zie T.A. BLANCO WHITE, *Patents for Inventions*, Londen, 1974, nr. 3-219.

⁴ Zie supra voetnoot 3.

⁵ *L'épuisement du droit du breveté*, Montpellier, 1971, p. 91 e.v.

⁶ Zie supra voetnoten 1 en 2.

vindingen in de wereld steekt men zich dan wel in een wespennest.

B. Gemeenschappelijke Markt

Gaat men er nu van uit, dat het nationale octrooi-recht van de EEG-Statens de octrooihouder de mogelijkheid biedt zich tegen de invoer van geöctrooierde produkten te verzetten, dan is de vraag nu of in dit opzicht bijzondere regels gelden wanneer het de invoer uit andere EEG-landen betreft. Het antwoord dat de jurisprudentie van het Hof van Justitie op deze vraag heeft gegeven, is bevestigend. Bepalend in dit opzicht zijn de uitspraken in de zaken *Deutsche Grammophon* (78/70), *Hag* (192/73) en *Centrafarm* (15 en 16/74). De laatstgenoemde is de meest recente uitspraak (31 oktober 1974). Aangezien bovendien een van de twee zaken – 15/74 – specifiek het octrooi-recht betrof, zal ik mij hierna vooral hierop concentreren.

De casuspositie kan men klassiek noemen. De Amerikaanse vennootschap *Sterling Drug* is in verscheidene landen – waaronder Engeland en Nederland – houdster van octrooien betreffende de werkwijze voor de bereiding van een bepaald geneesmiddel. Het produkt wordt in Engeland gefabriceerd, maar niet in Nederland. In beide landen wordt het geneesmiddel door tot het *Sterling Drug* concern behorende vennootschappen op de markt gebracht. Hierbij is de prijs in Nederland ongeveer tweemaal die in Engeland. De Nederlandse vennootschap *Centrafarm* profiteerde van dit verschil door het geneesmiddel in Engeland regulier in te kopen, en het vervolgens in Nederland op de markt te brengen tegen een lagere prijs dan de officiële verkoper. Tegen deze parallelle invoer maakte de Nederlandse octrooihouder, *Sterling Drug*, zijn octrooirecht geldend in een kort geding voor de Nederlandse rechter.

Opmerkelijk is, dat in eerste instantie de president van de Rechtbank Rotterdam, de gevraagde voorziening weigerde, omdat naar zijn mening niet zonder grond kan worden betwijfeld, of de regel dat het Nederlandse octrooi slechts wordt uitgeput door een in Nederland in het verkeer brengen, een regel "waartoe de tekst van de Octrooiwet niet dwingt, nog geheel in overeenstemming is met de recente ontwikkeling van het mededingingsrecht, (...), en of van rechtmatig in het verkeer brengen niet ook moet worden gesproken, indien dit – zoals i.c. door de houder van een Nederlands octrooi in het buitenland heeft plaatsgehad".

De Hoge Raad handhaafde echter de Nederlandse uitputtingsleer voor het octrooirecht als zodanig. Tegelijkertijd wendde de Hoge Raad zich echter tot het Hof van Justitie met het verzoek om uit te maken of in deze constellatie de EEG-regels betreffende het vrije verkeer van goederen, niettegenstaande het in artikel 36 EEG bepaalde, verhinderen, dat de oc-

trooihouder van deze regel van nationaal Nederlands octrooirecht gebruik maakt om de import buiten de deur te houden.

Bedenkt men hoeveel er in het verleden al is gediscussieerd over de plaats van de industriële eigendomsrechten in het kader van het EEG-Verdrag, dan is de redenering van het Hof in zijn antwoord op deze vraag eigenlijk verrassend eenvoudig en rechtlijnig.

Uitgangspunt voor het Hof is de overweging, dat er binnen de Gemeenschap eigenlijk helemaal geen specifieke beperkingen van het vrije verkeer van goederen moeten zijn (artt. 30 e.v. EEG). Voor zover nu ooit hierop een uitzondering gemaakt zou kunnen worden, moet deze dan ook uitdrukkelijk in het Verdrag voorzien zijn. Dit houdt tevens in, dat de door een dergelijke uitzonderingsregel gestelde grenzen scrupuleus moeten worden gerespecteerd. Dit alles is in feite niet meer dan een herhaling van een door het Hof reeds vele malen benadrukt adagium.

Welnu, artikel 36 is zo'n uitzonderingsbepaling. Het is m.i. in deze visie van art. 36 als uitzondering dat de crux van de gehele filosofie van het Hof is gelegen. En naar mijn gevoelen is het in het *Hag*-arrest van 3 juli 1974, dat deze benadering in volle duidelijkheid voor het eerst naar voren komt. Kijkt men naar het *Grundig*-arrest (56 en 58/64), dan suggereert de daar gebezigde formulering eerder een nevenschikking, of zelfs een zekere presumpctie ten gunste van de in artikel 36 genoemde belangen. Het Hof spreekt daar van "Artikel 36, waarbij de strekking der in titel I, hoofdstuk 2, van het Verdrag neergelegde normen voor de liberalisering nader wordt aangegeven", en in het Frans zelfs nog sterker: "l'article 36, limitant la portée des normes sur la libéralisation des échanges".

In de daarop volgende arresten in deze materie – *Parke Davis* (24/67), *Sirena* (40/70) – wordt al meer nadruk gelegd op de tweede zin van artikel 36 ("Deze verboden of beperkingen mogen echter geen middel tot willekeurige discriminatie noch een verkapte beperking van de handel tussen de Lid-Statens vormen") maar, mede omdat de vraagstelling daar in feite de artikelen 85 en 86 betreft, komt de relatie tussen vrij verkeer van goederen en industriële eigendom toch nog niet goed uit de verf. In het *Deutsche Grammophon*-arrest (78/70) tenslotte, waar toch voor het eerst het industriële eigendomsrecht direct werd gereleërd aan het vrije verkeer van goederen, onafhankelijk van het mededingingsrecht, is de benadering nog betrekkelijk casuïstisch en mist daardoor de principiële en harde lijn, die in de *Hag*- en *Centrafarm*-uitspraken is getrokken.

Men zou kunnen speculeren over de termen van deze geleidelijke opbouw van de filosofie van het Hof. Men kan hierbij denken aan de terminologie van artikel 36 zelve, die inderdaad wellicht eerder zou suggereren, dat de volheid van het nationale industriële

¹ *Nederlandse Jurisprudentie*, 1974, nr. 329, p. 866.

eigendomsrecht de regel is, en het vrije verkeer van goederen de uitzondering. Wellicht is ook het niet altijd even gelukkig gelegde verband met het mededingingsrecht hier debet.

Dergelijke overpeinzingen hebben echter weinig belang tegenover de constatering, dat wij nu te maken hebben met een duidelijke filosofie: het vrije verkeer van goederen is de regel, uitzonderingen hierop uit hoofde van industriële eigendom worden slechts beperkt toegelaten, namelijk "voor zover die hun rechtvaardiging vinden in het waarborgen van de rechten welke het specifieke voorwerp van deze eigendom vormen"⁸.

Met deze duidelijkheid aangaande de beginselen hebben wij echter nog geen duidelijkheid aangaande de concrete toepassing. Het is de vraag of wij die ooit zullen verkrijgen, althans in een overzienbare toekomst. Het is juist het principiële kiezen van het vrije verkeer van goederen als uitgangspunt, dat m.i. tot deze onzekerheid leidt. Dit houdt namelijk in, dat het Hof niet zoekt naar een objectieve maatstaf voor wat onder alle omstandigheden kan worden geacht het "specifieke voorwerp" van het betrokken industriële eigendomsrecht te zijn. Het Hof zou het hierbij overigens ook niet gemakkelijk hebben, gezien de diversiteit van meningen op dit gebied van land tot land, en soms ook binnen een bepaald land. Het zou hiermee bovendien een voor hem oneigenlijk gebied betreden, daar het hier zou gaan om een uitleg van het nationale recht der Lid-Statens. Wanneer dan ook het Hof zich in het Hag-arrest over het voorwerp van het merkenrecht uitlaat, en in de Centrafarm-arresten weer over het merkenrecht en over het octrooirecht, moet hierin m.i. geen poging worden gezien tot een scherpe afbakening van toelaatbare en ontoelaatbare implicaties van deze industriële eigendomsrechten als zodanig en *in abstracto*. Zoals gezegd, het uitgangspunt van het Hof is, integendeel, het vrije verkeer van goederen. En van iedere constellatie van feiten, die leidt tot een obstructie van dat vrije verkeer zal *in concreto* moeten worden gezien, of deze haar rechtvaardiging vindt in "het waarborgen van de rechten van het specifieke voorwerp" van het specifieke industriële eigendomsrecht dat i.c. aan de orde is. Dit is de betekenis van de passage in de 7e overweging van zaak 15/74 waar het Hof stelt, dat "ook al raakt het Verdrag niet aan het bestaan van de rechten die in de wetgeving van een Lid-Staat inzake de industriële en commerciële eigendom zijn erkend, de uitoefening dier rechten *naargelang der omstandigheden* niettemin door de verboden van het Verdrag kan worden geraakt"⁹.

Het is opmerkelijk, dat in vergelijking met een analoge passage in het Deutsche Grammophon-arrest (overweging nr. 11) juist de benadrukte woorden zijn toegevoegd.

Deze benadering is trouwens ook die van de advocaat-generaal TRABUCCHI, wanneer deze op pagina 10 van zijn conclusie in de Centrafarm-zaak (Franse tekst) stelt: "Chaque fois qu'un conflit surgit entre une forme déterminée de protection accordée par le droit national au bénéficiaire du brevet et des exigences de fonctionnement du système communautaire, il faudra établir, par une appréciation pondérée des intérêts opposés et en tenant compte de la nécessité de respecter dans son essence une institution réglementée exclusivement par le droit interne, si les règles internes peuvent cependant bénéficier de la dérogation de l'article 36".

Deze passage geeft m.i. een zeer juiste samenvatting van het probleem. Wij hebben hier niet te maken met een tot de EEG uitgebreide "uitputtingsleer" (TRABUCCHI wijst daar ook op en het Hag-arrest maakt het zeer duidelijk voor het merkenrecht). Het heeft ook niets te maken met het kartelrecht in de zin van de artikelen 85 e.v.

Wat er in feite gebeurt, – de advocaat-generaal zegt het heel duidelijk – is dat het nationale industriële eigendomsrecht als zodanig *niet* verandert, maar op bepaalde momenten in botsing komt met het beginsel van het vrije verkeer van goederen. Dit conflict moet van geval tot geval door de rechter – dat is de nationale rechter in samenwerking met het Hof van Justitie – worden opgelost.

Als men het al onder één begrip zou willen vatten, dan zou men nog het beste kunnen spreken van "misbruik", maar dan heel uitdrukkelijk niet een misbruik getoetst aan de inhoud van het betrokken industriële eigendomsrecht *in abstracto*, maar daarentegen juist te zien in het licht van het vrije verkeer van goederen.

Daarmee is in zekere zin de cirkel weer gesloten, want wat is dit in feite anders dan het voorschrift van artikel 36 (2e zin), dat "deze verboden of beperkingen (...) geen (...) verkapte beperking van de handel tussen de Lid-Statens (mogen) vormen"?

Heeft men eenmaal deze algemene benaderingswijze van het probleem als juist aanvaard, dan volgt daar noodzakelijkerwijs uit, dat men uiterst voorzichtig moet zijn met het distilleren van algemene doctrines uit de enkele uitspraken door het Hof gedaan op basis van concrete casusposities zoals die door de nationale rechter waren geformuleerd. DONNER heeft er overigens in de Feestbundel *Ganshof van der Meersch* op gewezen, dat het Hof er bij de beantwoording van prejudiciële vragen sterk toe neigt zijn antwoorden even concreet te geven als de nationale rechter de vraag heeft geformuleerd: abstracte vragen krijgen abstracte antwoorden, specifieke vragen specifieke antwoorden¹⁰. Bezie men nu in dit licht de zeer specifieke vraagstelling in zowel de Hag-zaak als in de Centrafarm-zaken, dan ligt ook uit dien hoofde

⁸ Zaak 15/74, overweging nr. 8.

⁹ Cursivering van de schrijver.

¹⁰ A.M. DONNER, "Uitlegging en toepassing", in *Miscellanea Ganshof van der Meersch*, p. 103 e.v.

de gevolgtrekking voor de hand, dat het Hof hier niet meer heeft gedaan dan het vaststellen van enkele concrete punten.

Wat de octrooiaspecten van de Centrafarm-zaak betreft, moet men dan in het oog houden, dat het hier ging om de meest klassieke casuspositie van parallel import tegenover het afschermen van markten door middel van merken en octrooien. Met name was er hier één en dezelfde octrooihouder in beide landen, was er, in redelijkheid, geen twijfel dat de beide octrooien strikt dezelfde uitvinding betroffen, en was er inderdaad geen produktie in het land van invoer, Nederland. Het is tegen de achtergrond van al deze feiten, dat men de 11e overweging van het Hof moet lezen, volgens welke "een afwijking van het beginsel van het vrije verkeer van goederen niet is gerechtvaardigd, wanneer het produkt in de Lid-Staat vanwaar het is ingevoerd, rechtmatig door de octrooihouder zelf of met diens toestemming op de markt is gebracht, met name indien het een houder van parallelle octrooien betreft".

De enige aanwijzingen, die het Hof geeft voor constellaties anders dan degene die concreet aan de orde was, betreffen juist situaties waar het Hof een belemmering van het vrije verkeer in beginsel wel gerechtvaardigd acht. Het betreft hier in de eerste plaats het geval, dat octrooibescherming "wordt ingeroepen tegen een produkt, afkomstig uit een Lid-Staat waar het niet octrooieerbaar is en is vervaardigd door derden zonder toestemming van de octrooihouder"¹¹. Inderdaad had het Hof in de Parke Davis-zaak met een dergelijke constellatie te maken gehad in verband met de niet-octrooieerbaarheid van geneesmiddelen in Italië. Ik ben geneigd om de verwijzing naar de toestemming van de octrooihouder in de overweging in het Centrafarm-arrest te zien als 's Hof's antwoord op de kritiek, dat het in de Parke Davis-uitspraak niet voldoende rekening had gehouden met een, blijkbaar bestaande, know-how samenwerking tussen de octrooihouder in Nederland en de Italiaanse producent van het inbreukmakende importprodukt¹².

Het tweede geval waarvoor het Hof reeds nu al zegt wel een uitzondering te willen maken betreft "het geval van octrooien wier oorspronkelijke houders juridisch en economisch onafhankelijk zijn"¹³. Dit lijkt op het eerste gezicht niet meer dan het erkennen van een evidentie. Toch schuilt hier een adder onder het gras door het woordje "oorspronkelijke". Men hoeft slechts aan de Sirena- en Hag-zaken te denken om zich te realiseren dat er soms een lange weg kan liggen tussen de oorspronkelijke en de uiteindelijke situatie.

C. Ontwerp-Verdrag Gemeenschapsoctrooi

Ter afronding van dit gedeelte van deze inleiding zou ik enkele woorden willen wijden aan het Ontwerp-Verdrag over het Gemeenschapsoctrooi.

Dit Ontwerp-Verdrag wil de Europese octrooien, die in één enkele procedure op basis van de Conventie van München (1973) zijn verleend¹⁴, wat de Gemeenschappelijke Markt betreft onderwerpen aan unitaire en autonome regels. De wensdroom is het creëren van een situatie voor de hele EEG zoals die nu bestaat voor nationale octrooien in de onderscheiden landen. Met andere woorden ook voor het octrooi-recht de EEG als één territorium.

Zoals het Ontwerp nu voor ons ligt¹⁵, ontbreekt er nog wel het een en ander aan. Enerzijds kunnen er door oudere nationale rechten in de onderscheiden staten "gaten" vallen in de territoriale gaafheid van het Gemeenschapsoctrooi, terwijl voor de handhaving van het octrooi (materieel en procedureel recht) maar ook voor bijvoorbeeld dwanglicenties wordt verwezen naar het nationale recht. Mede door deze gebreken is het voor het moment nog onzeker of het Ontwerp inderdaad in deze opzet tot een Verdrag zal worden.

Wanneer ik dit Ontwerp dan toch hier noem, is dit vooral omdat in artikel 32 wordt voorzien in de "uitputting" van het Gemeenschapsoctrooi:

"De aan het Gemeenschapsoctrooi verbonden rechten strekken zich niet uit tot handelingen die het door dit octrooi beschermde voortbrengsel betreffen en op het grondgebied van de Verdragsluitende Staten zijn verricht, nadat de rechthebbende op het octrooi dit voortbrengsel in een van deze Staten in het verkeer heeft gebracht."

Dit betreft dus de uitputting door de octrooihouder zelf. Het is een transpositie van de uit het nationale recht bekende beginselen. Transpositie ook in die zin, dat géén consequenties worden verbonden aan enig in het verkeer brengen buiten het territorium van de Gemeenschap!

Het tweede lid van dit artikel 32 voorziet ook in uitputting van het Gemeenschapsoctrooi door toedoen van de licentiehouder.

Hierover zijn met name twee opmerkingen te maken:

– Beslissend is hier de handeling van de "licentiehouder", niet de enkele toestemming van de octrooihouder, waar het Hof het in het Centrafarm-arrest over heeft. Dit is meer dan een terminologisch verschil, omdat artikel 40 jo. 43 van het Ontwerp-Verdrag voor een licentiecontract uitdrukkelijk de schriftelijke vorm vereist.

– Uitputting vindt alleen plaats voor zover het

¹¹ Zaak 15/74, overweging nr. 11.

¹² Zie bijv. H. JOHANNES, *Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht im Europäischen Gemeinschaftsrecht*, Heidelberg, 1973, p. 74.

¹³ Zie supra voetnoot 11.

¹⁴ Over de Conventie van München, zie M. VAN EMPEL, *The Granting of European Patents*, diss. Leiden, 1974.

¹⁵ Het Ontwerp-Verdrag is in 1973 gepubliceerd door het Bureau voor Officiële Publicaties der Europese Gemeenschappen.

voortbrengsel door de licentiehouder rechtmatig in het verkeer is gebracht. Uit met name de Engelse tekst blijkt, dat met "rechtmatig" bedoeld is "zonder inbreuk op het octrooi". Men zal het er dus binnen de Gemeenschap over eens moeten worden welke bedingen in een licentiecontract niet meer zijn dan het voorbehoud van bepaalde nu eenmaal door de wet verleende uitsluitende rechten van de octrooihouder, en wat "externe", niet uit het octrooirecht voortvloeiende en daarmee zuiver contractuele bedingen zijn.

Tenslotte moge ik erop wijzen, dat artikel 78 van het Ontwerp-Verdrag regels bevat over de uitputting van nationale octrooien binnen de Gemeenschappelijke Markt. Hier wordt gesteld, dat het nationale octrooirecht niet kan worden tegengeworpen aan invoer van een beschermd produkt, wanneer dat produkt in welke EEG-Staat dan ook in het verkeer is gebracht, hetzij door de octrooihouder zelf (van het land van invoer), hetzij door een daarmee economisch verbonden octrooihouder (van het land van oorsprong), hetzij tenslotte door een licentiehouder van een van beiden.

Uit mijn commentaar op het Centrafarm-arrest zal het duidelijk zijn, dat deze ontwerp-tekst naar mijn smaak een veel te starre en doctrinale benadering van het probleem impliceert. Ik geloof, dat uiteindelijk alle partijen erbij gebaat zijn, als wij in plaats hiervan op het kompas van de flexibiliteit varen, zoals dat door de advocaat-generaal TRABUCCHI is aangegeven en naar mijn mening ook door het Hof aanvaard.

III. Kartelrecht

Uitgangspunt van een bespreking van de positie van octrooien ten aanzien van het Europese kartelrecht moet zijn de tekst van de artikelen 85 en 86. Immers, in die bepalingen zijn de voorwaarden neergelegd, waaronder het Europese kartelrecht als zodanig van toepassing is.

Bezien wij nu deze artikelen, dan dringt allereerst de banale constatering zich op, dat hier geen speciale plaats is ingeruimd voor industriële eigendomsrechten, zoals dit bijvoorbeeld is gebeurd in § 20 van de Duitse GWB.

Betekent dit nu, dat binnen het kader van de kartelrechtsbepalingen geen enkele rekening gehouden kan worden met het exclusieve recht uit hoofde van octrooi, merk e.d. verleend? Het antwoord hierop is van het begin af aan algemeen ontkennend geweest; er dient wel degelijk rekening gehouden te worden met dat recht. Ook het Hof van Justitie en de Commissie zijn die mening toegedaan. De vraag is echter: in welke mate en volgens welke criteria dient dit te geschieden?

Om te beginnen stelt het Hof heel duidelijk in het Parke Davis-arrest:

"dat het octrooi, op zichzelf genomen en los van iedere overeenkomst waarvan het voorwerp zij, niet

verwant is aan een dezer categorieën (van artikel 85), doch zijn grondslag vindt in een van overheidswege toegekende wettelijke status ten aanzien van aan bepaalde criteria beantwoordende produkten, en derhalve niet de in artikel 85 vereiste kenmerken ener overeenkomst of van een onderling beraamde gedraging vertoont".

En het heet in het Sirena-arrest:

"dat de houder van een merk geen 'machtspositie' in de zin van artikel 86 inneemt uit hoofde van het enkele feit dat hij in staat is derden te verbieden van hetzelfde merk voorziene produkten op het gebied van een Lid-Staat af te zetten".

Met andere woorden, het enkele feit van het bestaan van die rechten – of zoals het in de Franse tekst van het Grundig-arrest heet: "l'attribution de ces droits" – wordt door de kartelrechtsbepalingen niet geraakt, het gaat er om wat men met die rechten doet, wat het Hof noemt "de uitoefening van die rechten".

Hiermee was de jacht geopend op de vraag, waar nu wel precies de grens tussen de twee door het Hof genoemde elementen getrokken moest worden. Juristen die vertrouwd waren met het industriële eigendomsrecht klonk een dergelijk onderscheid bekend in de oren. Had men ten aanzien van het octrooi al niet eerder onderscheiden tussen verplichtingen van de licentienemer die wel en verplichtingen die niet door het octrooirecht "gedekt" waren? En had de Commissie niet al in haar "Kerstboodschap" van 1962¹⁶ zelf aangegeven, dat, naar haar mening, bepaalde bedingen, die door het octrooi werden gedekt, niet door het verbod van artikel 85(1) werden getroffen, omdat "zij uitsluitend betekenen de gedeeltelijke instandhouding van het in het exclusieve recht van de octrooihouder vervatte verbod aan de licentienemer, aan wie voor het overige het gebruik van de uitvinding wordt toegestaan"?

De koude douche kwam echter met het Sirena-arrest. Daar bleef van deze theorieën bitter weinig over. Want als er nu iets is, dat door het exclusieve recht "gedekt" wordt, dan is het wel de overdracht van dat recht zonder meer. En het was nota bene een dergelijke overdracht die nu door het Hof onder artikel 85 werd gebracht. De reacties van de doctrine waren dan ook navenant en nog altijd wordt dit arrest door velen als een ongeëvenaard dieptepunt in 's Hofs rechtspraak gezien.

Dit alleen al zou te denken moeten geven. Heeft men niet in het Grundig- en het Parke Davis-arrest meer willen lezen dan het Hof bedoelde? Ik meen van wel en ik geloof, dat het verschil eenvoudig ligt in het gekozen uitgangspunt.

Gaat men uit van het industriële eigendomsrecht als zodanig, dan is het niet meer dan natuurlijk, dat men

¹⁶ Bekendmaking van de Commissie betreffende octrooi-licentieovereenkomsten, Pb. 2922/62.

zoekt naar inherente, objectief vaststelbare grenzen van het verleende exclusieve recht. Deze vanuit de aard van het betrokken recht deducerende benadering moet in laatste instantie leiden tot vaste, door iedereen onderkende grenzen, met alle voordelen van dien voor de betrokkenen.

Het Hof van Justitie gaat echter *niet* uit van het industriële eigendomsrecht. Het is ook zeer de vraag, of het Hof dit terecht zou kunnen doen, waar het immers bij de bepaling van de inhoud van de industriële eigendomsrechten neerkomt op een interpretatie van het nationale recht van de onderscheiden Lid-Statens. Wat het Hof wel doet, is uitgaan van de artikelen 85 en 86 van het Verdrag, niet meer en niet minder. En zoals gezegd, in die artikelen is geen specifieke bepaling te vinden met betrekking tot industriële eigendomsrechten. Wanneer dan ook de rechter in het licht van deze artikelen te oordelen heeft over een situatie waarin een industrieel eigendomsrecht een rol speelt, dan moet, volgens het Hof, zeker, het bestaan van dat exclusieve recht als zodanig aanvaard worden, maar dan ook niet meer dan als één van de elementen, die tezamen de kartelrechtelijk relevante situatie bepalen.

In dit verband moge ik herinneren aan het eerste Haecht-arrest (23/67), waar het Hof stelt:

„dat een overeenkomst derhalve – ter beoordeling of zij onder de verbodsbepaling (van artikel 85) valt – niet geïsoleerd mag worden bezien, dat wil zeggen niet mag worden beoordeeld zonder dat tevens wordt gelet op de feitelijke en juridische omstandigheden welke medebrengen, dat zij tot verhindering, beperking of vervalsing van de mededinging leidt”.

En het bestaan van een octrooi kan nu juist zo'n juridische omstandigheid zijn, die mede bepaalt of het verbod van artikel 85 van toepassing is. Op dezelfde voet heeft het Hof in de arresten Völck-Vervaecke (15/69) en Cadillon-Hösch (1/71) rekening gehouden met de feitelijke omstandigheid, dat de betrokken ondernemingen slechts een zeer klein marktaandeel hadden.

Kort samengevat komt het erop neer, dat in dit verband de verhouding tussen industrieel eigendomsrecht en kartelrecht niet zozeer is een conflict tussen twee regels op hetzelfde niveau, maar dat veeleer het eerste een onderdeel is van de materie, de *minor*, waar de *maior*, de mededingingsrechtelijke regel op wordt toegepast. Met deze minor–maior verhouding wil natuurlijk niets denigrerends gezegd zijn ten aanzien van het industriële eigendomsrecht hoewel men soms wel de indruk krijgt, dat men zich onder octrooi-juristen door het Hof in een dergelijke positie gedrongen voelt. Het is niet meer dan een uitvloeisel van het feit dat het Gemeenschapsrecht nu eenmaal moet worden toegepast op situaties, die noodzakelijkerwijs en altijd mede bepaald worden door juridische verhoudingen binnen het nationale recht. Net zoals de Gemeenschappelijke landbouw- of douaneregels niet te hanteren zouden zijn zonder aanknoping

aan allerlei door het nationale recht gegeven begrippen, zo vindt ook het EEG-kartelrecht zijn toepassing op concrete situaties waar allerlei nationale juridische relaties bij meespelen.

In dit verband zou ik nog op het volgende willen wijzen. Zie ik goed, dan wordt algemeen aanvaard, dat kartelrechtelijk de situatie geheel verschillend kan zijn al naar gelang men van doen heeft met een enkele octrooilicentie dan wel met een combinatie van octrooirechten, in de vorm van patent pools, cross-licenties, of parallelle licenties. Ook de Commissie verklaart zich in haar „Kerstboodschap” van 1962 niet in staat voor dergelijke licentie-systemen een algemene beoordeling te geven van clausules, die zij voor individuele licentiecontracten zonder meer aanvaardbaar acht. Strikt logisch vanuit het octrooirecht redenerend, staat echter ieder octrooi en daarmee ook de daaronder verleende licentie op zichzelf en is er geen enkele reden voor een dergelijke differentiatie. Ook hier blijkt dus in feite het kartelrecht en niet het octrooirecht het uitgangspunt.

Een zelfde constatering kan men doen ten aanzien van de vraag of het geoctrooierde produkt in kwestie normaliter via de tussenhandel wordt afgezet, dan wel rechtstreeks van producent naar verbruiker, zoals bijvoorbeeld bij vele onderdelen het geval zal zijn. Vanuit octrooirechtelijk oogpunt is dit verschil irrelevant. Voor het kartelrecht daarentegen kan het zeer wezenlijk zijn of de fabrikant bij zijn afzet het risico loopt van parallelle handelsstromen of niet.

En wat te zeggen van het onderscheid tussen een fabricage- en een handelslicentie? Zo zou men door kunnen gaan. Telkens blijkt weer, dat het octrooirecht als zodanig geen doorslaggevend criterium kan zijn voor het scheiden van de kartelrechtelijke bokken en schapen. Dat kan alleen het kartelrecht zelf doen, en dat betekent, dat alle concrete omstandigheden van ieder geval in beschouwing moeten worden genomen.

Zie ik goed, dan heeft de Commissie zich in haar enkele individuele beschikkingen ook wel aan deze stelregel gehouden, ook al lijken sommige opmerkingen anders aan te kondigen.

Zo stelt de Commissie in overweging nr. 16 van de Davidson-beschikking¹⁷ heel algemeen, dat een zogenaamde niet-betwistingsclausule (no-attack) „een beperking inhoudt van zowel de daadwerkelijke als de potentiële concurrentiekracht van de licentiehouders, terwijl niet valt in te zien in welk opzicht dit verbod onmisbaar kan zijn voor het bereiken van gunstige doelstellingen van de betreffende overeenkomsten”. Desalniettemin aanvaardde de Commissie op precies dezelfde dag in de Raymond-Nagoya-beschikking¹⁸ een dergelijke niet-betwistingsclausule met het argument dat het weinig waarschijnlijk was, dat zonder die clausule de octrooirechten van Raymond in Euro-

¹⁷ Pb., 1972, L 143/31.

¹⁸ Pb., 1972 L 143/39.

pa ook inderdaad door Nagoya zouden zijn bestreden.

Ook ten aanzien van exclusieve licenties stelt de Commissie het potentieel concurrentiebeperkende karakter voorop. Maar, terwijl zowel in Burroughs¹⁹, als in Raymond-Nagoya, als tenslotte in Davidson dergelijke exclusiviteitsbedingen aan de orde waren, is het alleen in het laatste geval, dat artikel 85(1) inderdaad van toepassing wordt geacht. In de andere gevallen werden zij gesauveerd door elementen als de geografische afstand, het geringe marktaandeel van de betrokken ondernemingen, het feit, dat de exclusiviteit slechts de fabricage betrof en niet de verkoop en tenslotte het makkelijk vervoerbare karakter van de betrokken goederen.

Maar, zal men tegenwerpen, belanden wij op deze wijze niet in een ongrijpbare casuïstiek, waar iedere rechtszekerheid verloren gaat? En heeft de Raad in zijn Verordening 19/65 (artikel 1) niet voorzien in de mogelijkheid van een generieke vrijstelling ex artikel 85(3) van "groepen overeenkomsten waaraan slechts twee ondernemingen deelnemen en (...) die beperkingen meebrengen welke zijn opgelegd in verband met de verkrijging of het gebruik van rechten van industriële eigendom" en know-how?²⁰

Mijn antwoord hierop is simpel en waarschijnlijk teleurstellend. Ik geloof, dat wij inderdaad op dit terrein gedoemd zijn tot een casuïstische benadering, zo-

lang het Hof vasthoudt aan zijn afwijzing van *per se* benaderingen²¹. Ik weet ook niet of men dit moet betreuren. Het marktgebeuren vertoont nu eenmaal een eindeloze variëteit, waartegenover *per se* regels maar al te gauw de allure krijgen van een Procrustusbed.

En wat de generieke vrijstelling van bepaalde licentiecontracten betreft, moet men zich m.i. ook niet te veel illusies maken. Zolang men blijft zoeken naar duidelijk afgeperkte categorieën, die wel en andere die niet voor vrijstelling in aanmerking komen, is het uitzicht hopeloos. Hopeloos ook in die zin, dat intussen – en dat is nu inmiddels 10 jaar! – alle licentiecontracten in principe onderworpen zijn aan de Damocles-dreiging van het verbodssysteem zoals dat door het Hof in Haecht II (48/72) en Sabam I (127/73) is bevestigd. Zou middels een generieke vrijstelling ex artikel 85(3) dit voor octrooiligentiecontracten in hun algemeenheid worden verzacht tot een soort misbruikssysteem, dan zou dit zeker de instemming hebben van allen die geïnteresseerd zijn bij de industriële eigendom. Maar daarmee zijn wij ook wel aangeland bij de algemene vraag, die telkens weer rijst bij kartelwetgeving: misbruikssysteem of verbodssysteem? Een antwoord op die vraag gaat het kader van deze inleiding echter te buiten.

M. VAN EMPEL

¹⁹ *Pb.*, 1972, L 13/50 en L 13/53.

²⁰ *Pb.*, 533/65.

²¹ Zie m.n. de arresten in de zaken LTM/MBU (56/65) en Haecht I.

HET VRAAGSTUK VAN DE RECHTERLIJKE TOETSING VAN DE GRONDWETTIGHEID DER WETTEN SYNTHESE VAN EEN ACTUELE KWESTIE

De kwestie

De recente controverse rond het probleem van de rechterlijke bevoegdheid de wet aan de Grondwet te toetsen is te wijten aan de arresten van het Hof van Cassatie van 3 mei en 25 juni 1974¹ resp. op conclusie van de procureur-generaal W.J. GANSHOF VAN DER MEERSCH en de eerste advocaat-generaal F. DUMON. In beide gevallen was de in menig opzicht bekende dr. H. Le Compte eiser in cassatie. Op dit ogenblik kunnen geen recentere uitspraken worden vermeld, die het standpunt van het Hof nader zouden preciseren.

Dat deze controverse ontstond n.a.v. twee cassatie-arresten noopt tot enige relativering. Hoe groot ook

het gezag is van de rechtspraak van het hoogste hof, nooit heeft zij bindende waarde als precedent. Het Hof zelf blijft terecht niet steeds trouw aan de eigen jurisprudentie²; ook de hoven van beroep en andere rechtscolleges volgen niet steeds de cassatieuitspra-

¹ *R.W.*, 1974-75, 77 en 108, met de conclusies en een noot van J. DE MEYER onder het arrest van 3 mei 1974.

² Als wij ons tot het staatsrecht beperken: 1° de evolutie in de verhouding nationaal en internationaal recht: Cass., 8 januari en 26 november 1925 (*Pas.*, 1925, I, 101, en 1926, I, 76), 8 juni 1967 (*Arr. Cass.*, 1967, 1227) en 27 mei 1971 (*Arr. Cass.*, 1971, 959); 2° het probleem van de delegatie: Cass., 6 februari 1891 (*Pas.*, I, 54), 4 mei 1920 (*Pas.*, 1920, I, 135), 19 maart 1928 (*Pas.*, 1928, I, 114) en 3 mei 1974 (*cit.*); 3° de aansprakelijkheid van de overheid: Cass., 13 februari 1902, (*Pas.*, 1902, I, 143), 5 november 1920 (*Pas.*, 1920, I, 193), 26 april 1963 (*R.W.*, 1963-64, 287) en 23 april 1971 (*Arr. Cass.*, 1971, 786). In deze gevallen moet men veeleer van een wijzigende evolutie spreken, dan van een wijzigende omkering.

ken³; belangrijke rechtsvragen worden door de Raad van State anders beoordeeld dan door het Hof van Cassatie⁴; soms wordt het hoogste hof gedesavoueerd door de wetgever⁵. Deze situaties mogen dan wel uitzonderlijk zijn, toch kan men stellen dat op dit ogenblik tenminste grote voorzichtigheid is geboden t.a.v. elke extrapolatie van de strekking van deze arresten van 3 mei en 25 juni 1974. Voor deze beslissingen wordt de interpretatie zelf in gevoelige mate beïnvloed door opvattingen t.a.v. een probleem, dat wellicht niet eens voor het Hof was gesteld.

Het vraagstuk

De vraag naar de toetsing van de wet aan de Grondwet spruit op de eerste plaats voort uit de behoefte aan logische doorzichtigheid en eenduidigheid binnen een gestructureerd normatief systeem. Het is een spontane eis van het rationele denken navolgende syllogistische redenering te stellen. De rechtsorde (of moet zijn) een samenhangend geheel van deontische proposities. Een gedraging kan bv. niet terzelfder tijd moeten en niet mogen. Dergelijke normatieve contradicties moeten uit een normatief systeem worden geweerd. Deze worden o.m. voorkomen door de leer van de opvolging van normen in de tijd, van de verhouding tussen algemene en bijzondere normen en tevens door de relaties tussen normen met onderscheiden benaming in een gehiërarchiseerd rechtssysteem: een norm van een lagere orde kan geen afbreuk doen aan de gelding van een hogere norm. Als de rechter de toepasselijke norm zoekt ter oplossing van een gegeven casus⁶ en wordt geconfronteerd met twee

tegenstrijdige of onverenigbare normen moet hij uitmaken welke de geldende norm is om de casus te beslechten: als een toepasselijke lagere norm onverenigbaar is met een toepasselijke hogere norm, moet hij de hogere norm toepassen⁷. Minimaal volgt uit deze redenering, geprojecteerd op de rechterlijke functie, dat de lagere norm *in casu* niet kan gelden. Dus als de wet niet verenigbaar blijkt met een grondwettelijke norm moet de eerste wijken. Zij vindt geen toepassing. Deze redenering leidt in zijn logische consequentie tot een reeks van equaties van verhoudingen tussen een hogere norm en de onmiddellijk lagere. In geval van hiërarchische gelijkheid tussen andersoortige normen⁸ wordt de rangregeling beheerst door de hogere norm, die als rechtsgrond kan worden aangewezen voor hun beider potentiële gelding. Een vereenvoudigde voorstelling zou er dan als volgt uitzien: het internationale recht verhoudt zich tot het nationale recht, zoals de grondwet tot de wet en de wet tot het besluit. Als de wet niet op haar grondwettigheid kan worden getoetst ontbreekt een schakel in de normatieve logica van een rechtssysteem, met een zgn. formele grondwet.

Deze aan geen tijdsgewricht gebonden redenering loopt in dit land heden ten dage samen met opvattingen en omstandigheden, die naar het oordeel van sommige magistraten en staatsrechtsgeleerden de invoering van de rechterlijke toetsing als wenselijk doen voorkomen, na een bijna anderhalve eeuw oude andersluidende traditie (of gewoonte?): de reeds gesancioneerde voorrang van het internationaal verdragsrecht en de samenloop van verdrags- en grondwettelijke normen betreffende de grondrechten⁹; de noodzakelijk geworden conflictenregeling tussen wet en decreet en later wellicht tussen wet en regionale norm¹⁰; het toenemend verlies van reële politieke macht van de wetgevende kamers en van zorgvuldigheid in het wetgevend proces¹¹; bij sommigen ook een vrees voor

van de taak van de rechter; hij is veel meer en wellicht zelfs niet in de eerste plaats "bouche de la loi" zoals MONTESQUIEU het heeft willen doen voorkomen.

⁷ Deze redenering werd reeds voorgehouden door Chief Justice J. MARSHALL in *Marbury vs. Madison, Reports of cases argued and decided in the Supreme Court of the U.S.*, Book II, Cranch, Vol. 1, 137-180, blz. 60-67.

⁸ B.v. wet en decreet.

⁹ Zie o.m. P. DE VISSCHER, "Réflexions sur le contrôle de la constitutionnalité des lois en Belgique", in *Annales de Droit*, 1969, 349-362.

¹⁰ Zie o.m. P. DE VISSCHER en F. DELPÉRÉE, "Pour une juridiction constitutionnelle en Belgique", in *Actualité du contrôle juridictionnel des lois*, blz. 241-296.

¹¹ Zie o.m. M. BARZIN, "Du contrôle de la constitutionnalité des lois", in *Bulletin de la Classe des Lettres et des Sciences morales et politiques de l'Académie Royale de Belgique*, 5e série, dl. LII, 1966, blz. 335-342; G. BAETEMAN en J. MATTHIJS, *Le contrôle juridictionnel de la constitutionnalité des lois*, Rapport présenté à Salzbourg le 22 septembre 1966 à la troisième commission de l'union internationale des magistrats; P. DE VISSCHER en F. DELPÉRÉE, *op. cit.*

³ Zie o.m. de kwestie van de geoorlooftheid van de celbaatsclausule in een arbeidsovereenkomst: Cass., 14 juni 1963 (*Pas.*, 1963, I, 1083), W.R. Beroep Brussel, 20 januari 1967 (*R.W.*, 1966-67, 1923) en Cass., 2 mei 1969 (*R.W.*, 1968-69, 1930); het probleem van de echtscheiding van een Belgische vrouw, gehuwd met een Italiaanse man: Cass., 16 mei 1952 (*Pas.*, 1952, I, 589) en Cass., 16 februari 1955 (*Pas.*, 1955, I, 647); *andere*: Hof Brussel, 4 mei 1954 (*J.T.*, 1954, 458); Rb. Hoei, 23 maart 1953 (*Jur. Liège*, 1952-53, 254), Rb. Namen, 14 juli 1953 (*J.T.*, 1954, 47) en Rb. Kortrijk, 22 oktober 1954 (*J.T.*, 1954, 94).

⁴ Zie o.m. de kwestie van de gemeentelijke belastingen op autokerkhoven (artt. 6 en 112 G.W.): R.v.S., 9 juni 1964, nr. 10675 tgo. Cass., 29 oktober 1968 (*Arr. Cass.*, 1969, 235) en 18 februari 1969 (*Arr. Cass.*, 1969, 577); de normatieve waarde van een begrotingswet: R.v.S., 14 juli 1954, nr. 3593 tgo. Cass., 25 november 1955 (*Pas.*, 1956, I, 285) en 21 december 1958 (*Arr. Verbr.*, 1957, 279); inrichting van openbare danspartijen (art. 19 G.W.): Cass., 1 oktober 1934 (*Pas.*, 1934, I, 396) tgo. R.v.S., 24 april 1953, nr. 2387 en 14 mei 1970, nrs. 14.120 en 14.121.

⁵ Zie o.m. de Wetten van 27 juni 1960 (echtscheiding, waarbij Italianen waren betrokken), 21 november 1969 (verbod van celbaatsclausule), de Wet van 14 juli 1972 op de handelspraktijken, waarbij in art. 4 de formele vereisten voor algemene bedingen werden verzwaard in tegenstelling tot de cassatiearresten b.v. van 3 december 1953 (*Pas.*, 1954, I, 272) en 11 december 1970 (*R.W.*, 1970-71, 1129). Zie ook M. STORME, "De achterkant van het gerecht", *R.W.*, 1973-74, 455-456.

⁶ Dit is uiteraard een sterk vereenvoudigde voorstelling

de meerderheidspositie van nederlandstaligen in het parlement¹². Deze omstandigheden of overtuigingen geven geen nieuwe staatsrechtelijke argumenten aan de voorstanders van de grondwettelijke toetsing, doch versterken de aandrang, waarmee gestreefd wordt naar deze copernicaanse omwenteling in het rechtsprekend beleid. Nochtans moet hieraan worden toegevoegd dat dit streven niet steeds gericht is op een diffuus stelsel van toetsing door hoven en rechtbanken, doch dat bij velen de voorkeur duidelijk uitgaat naar de inrichting van een gespecialiseerde constitutionele jurisdictie¹³.

De conclusie van de procureur-generaal kwam niet onverwacht

De conclusies van W.J. GANSHOF VAN DER MEERSCH en van F. DUMON voor de arresten inzake dr. H. Le Compte waren geen volledige verrassing. Sedert enkele jaren werd van verschillende zijden aangedrongen op een evolutie in de zin van de invoering van een jurisdictionele controle op de grondwettigheid van de wet en de introductie van deze controle langs jurisprudentiële weg.

Het cassatiearrest van 27 mei 1971 in zake Franco-Suisse le Ski¹⁴ had ondubbelzinnig en in principe het beginsel *lex posterior derogat priori* verworpen in geval van onverenigbaarheid tussen een verdragsbepaling met directe werking en een latere nationale wet. Het bestreden arrest van het Hof van Beroep te Brussel¹⁵ was terughoudender geweest en had de mogelijkheid niet volledig uitgesloten, dat de nationale wetgever expliciet en ondubbelzinnig kan afwijken van een internationaalrechtelijke norm. De nationale rechter zou zich in dat geval moeten neerleggen bij deze ondubbelzinnige expressie van de wil van de wetgever. Deze terughoudendheid wordt door het hoogste hof nadrukkelijk van de hand gewezen. De primautiteit van het internationaal recht wordt principieel bevestigd en jurisdictioneel gesanctioneerd, binnen zekere grenzen. Prof. JAN DE MEYER¹⁶ sprak in dit verband van een grondwetsherziening langs jurisprudentiële weg. Belangrijk is hier de vaststelling, dat dit arrest, naar lezing van de conclusie van de procureur-generaal, stoelt op de logische implicaties van een hiërarchie der rechtsnormen. Waarom deze dan niet toegepast op de verhouding tussen wet en Grondwet?

¹² Zie o.m. in *Actualité du contrôle juridictionnel des lois*, de interventies van P. DE VISSCHER, blz. 520 en 561 en R. LIÉNARD, blz. 537.

¹³ Cfr. de auteurs vermeld in mijn commentaar op het arrest van 3 mei 1974 in *T.B.P.*, 1974, 258-260.

¹⁴ *Arr. Cass.*, 1971, 959; in *J.T.*, 1971, 460, met de conclusie van procureur-generaal W.J. GANSHOF VAN DER MEERSCH; zie ook het commentaar van P. PESCATORE in *Cah. dr. eur.*, 1971, 564 e.v.

¹⁵ Hof Brussel, 4 maart 1970, *J.T.*, 1970, 413.

¹⁶ Hiërarchie en conflicten van normen na de grondwetsherziening", *R.W.*, 1971-72, 1655 e.v., 1674.

Prof. JAN DE MEYER suggereert deze mogelijkheid in zijn preadvies voor het XXVe congres van de Vlaamse Juristenvereniging: "Die recente ontwikkeling laat wellicht toe de vraag te stellen of de rechtbanken zich weldra ook niet bevoegd zullen achten om de voorrang van de Grondwet op de wetten en die van de met een bijzondere communautaire meerderheid aangenomen wetten op gewone wetten te sanctioneren. In enige mate is men reeds die weg opgegaan, met name sedert het arrest van het Hof van Cassatie van 20 april 1950 inzake Waleffe... Wellicht is een verdere jurisprudentiële ontwikkeling in de richting van een vervollediging van de controle op de eerbiediging van de interne hiërarchie der normen niet uitgesloten¹⁷". Het vrij algemene onbehagen over de door de wetgever uitgewerkte conflictenregeling tussen wet en decreet en tussen decreten onderling¹⁸ is evenwel niet helemaal vreemd aan deze suggestie. Op de VIes Journées d'études juridiques J. Dabin zal hij zijn standpunt herhalen en de rechterlijke macht uitnodigen tot een zekere stoutmoedigheid in dit opzicht, doch tevens tot voorzichtigheid bij de uitoefening van de toe te eigenen toetsingsbevoegdheid¹⁹.

De *procureur-generaal* had zelf reeds herhaaldelijk de vraag opgeworpen of de vaste rechtspraak van het Hof van Cassatie niet opnieuw moest onderzocht worden. In zijn *openingsrede* van 1972 gewijd aan de herziene Grondwet, stelt hij vast dat de regeling van conflicten tussen wet en decreet toetsing aan de Grondwet impliceren; de institutionele en proceduriële uitbouw van deze conflictenregeling door de Wet van 13 juli 1971 kan hij niet ten volle onderschrijven. Belangrijker is echter het feit, dat hij er uitdrukkelijk op wijst dat de toetsbaarheid van bevoegdheid moeilijk kan worden losgemaakt van de toetsing aan andere normatieve bepalingen van de Grondwet, op de eerste plaats aan de grondrechten. Hij betreurt, dat het systeem van de Wet van 13 juli 1971 nieuwe jurisprudentiële oplossingen heeft bemoeilijkt, terwijl daar toch door de Regering en leden van de grondwetgevende Kamers werd aan gedacht²⁰. In zijn *openingsrede* van 1973 is de procureur-generaal reeds explicieter; na te hebben gewezen op de evolutie in de verhouding tussen internationaal verdrag en interne wet stelt hij navolgende vraag: "Wanneer hij (de rechter) terecht deze met de uitdrukking van het algemeen bewustzijn en met de grote trekken van de rechtsevolutie strokende gedragslijn heeft gekozen, hoe zou hij dan niet zorgvuldig letten op de confor-

¹⁷ *Op. cit.*, 1675.

¹⁸ J. DE MEYER, *op. cit.*, 1672 e.v.; W.J. GANSHOF VAN DER MEERSCH, "Beschouwingen over de herziening van de Grondwet", *R.W.*, 1972-73, 457 e.v.; K. RIMANQUE, "Kanttekeningen bij een herziene Grondwet", *R.W.*, 1971-72, 708 e.v.

¹⁹ *Actualité du contrôle juridictionnel des lois*, blz. 539 e.v.

²⁰ W.J. GANSHOF VAN DER MEERSCH, "Beschouwingen over de herziening van de Grondwet", *R.W.*, 1972-73, 457-458.

niteit van de wet met de opperste wet van het interne recht, en de uitoefening van het rechterlijk gezag laten teloorgaan op een tijdstip dat andere controles geleidelijk verzwakt zijn? De rechter heeft voldoende bewijs gegeven van zijn voorzichtigheid en van zijn plichtsbesef opdat dit toezicht, dat juridisch en maatschappelijk een noodzaak is, met vertrouwen zou worden aanvaard²¹." In de bijdrage van prof. W.J. GANSHOF VAN DER MEERSCH en prof. A. VANWELKENHUYZEN over de Belgische Grondwet in het *Corpus constitutionnel* stellen deze auteurs zich kritisch op t.a.v. de vaste rechtspraak, gebaseerd op de scheiding der machten en voorrang van de wetgever. Zij besluiten aldus: "On ne saurait affirmer qu'une évolution de la jurisprudence de la Cour de cassation soit exclue, surtout depuis qu'elle s'est reconnue compétente pour contrôler la conformité de la loi à une autre norme supérieure, au droit international conventionnel. L'argument tiré du principe de la séparation des pouvoirs qui interdirait au juge de sanctionner les actes législatifs, a, depuis lors, perdu beaucoup de sa valeur²²". Deze recente stellingnamen vinden een bescheiden gehoor in de rechtspraak. De 12e kamer van de Rechtbank van Eerste Aanleg te Brussel keert zich in een vonnis van 5 juni 1973²³ tegen de vaste rechtspraak, zoals reeds eerder de Correctionele Rechtbanken te Bergen en te Brugge in 1928²⁴. De toetsing van art. 4, § 4, van de Wet van 26 juli 1962 aan art. 11 G.W. wordt gemotiveerd op de analogie met het Franco-Suisse le Ski-arrest, met de theorieën van CH. J.J. MARSHALL in *Marbury vs Madison* en de noodzakelijkheid van deze toetsing, rekening houdend met de bevoegdheidsoverdrachten aan de Europese Gemeenschappen en aan de gewesten. De schatting van de waarde van een onteigend goed op het ogenblik van de onteigeningsbeslissing, als maatstaf voor de schadeloosstelling wordt niet in strijd geacht met de billijkheid in art. 11 G.W.

In dezelfde periode wordt het standpunt van de onbevoegdheid van de rechter de wet aan de Grondwet te toetsen verdedigd door Prof. A. MAST²⁵ en Prof. L.P. SUETENS²⁶. Ook oud-minister P. WIGNY²⁷ handhaaft zijn standpunt, dat een dergelijk diffuus systeem van toetsing inopportuun is.

²¹ *Id.*, "Overwegingen omtrent de kunst recht te spreken en de uitoefening van het rechterlijk ambt", *R.W.*, 1973-74, 118-119.

²² *Id.* en A. VANWELKENHUYZEN, "La constitution belge", in *Corpus constitutionnel*, dl. I, fasc. 3, blz. 593-594.

²³ *R.W.*, 1973-1974, 1002, met noten van G. SUETENS-BOURGEOIS en L.P. SUETENS.

²⁴ *Pas.*, 1928, III, 200 en 202.

²⁵ "De rechterlijke toetsing van de wetten opnieuw in de branding", in *Misc. W.J. Ganshof van der Meersch*, dl. III, blz. 191-215.

²⁶ In zijn noot op *Rb. Brussel*, 5 juni 1973, *cit.*

²⁷ *La troisième révision de la constitution*, Brussel, 1972, blz. 336 e.v.

De conclusie van procureur-generaal W.J. Ganshof van der Meersch

Het probleem van de rechterlijke bevoegdheid de wet aan de Grondwet te toetsen wordt in de conclusie uitvoerig behandeld, terwijl zulks in het licht van de formulering van de middelen niet noodzakelijk wordt geacht, daar zij zo moeten worden geïnterpreteerd, dat alleen maar vragen rijzen over de grondwettigheid van koninklijke besluiten.

De procureur-generaal somt vooreerst de redenen op die z.i. een nieuw onderzoek van de vaste rechtspraak van het Hof wettigen: de veranderingen in de rechtsorde en in de juridische verhoudingen. Deze redenen kunnen als volgt worden samengevat:

1° Het normatief systeem is complex geworden, vooral door het verschijnen van nieuwsoortige en wetskrachtige normen naast de wet: besluitwetten van de Koning of van de in raad vergaderde ministers tijdens de wereldoorlogen, besluitwetten genomen krachtens buitengewone machtenwetten, besluiten van de Koning genomen krachtens bijzondere machtenwetten en decreten van de cultuurraden. T.a.v. deze wetskrachtige normen kan het argument van de onschendbaarheid van de in de schoot van de volksvertegenwoordiging aangenomen wettelijke norm niet gebezigd worden.

2° De nieuwe opvatting over de verhouding tussen internationaal verdrag en nationale wet kan beleidsmatig niet zonder gevolgen blijven voor de verhouding tussen de grondwettelijke norm en de wet, zeker in die domeinen (o.a. de grondrechten) waarin inhoudelijk de verdragsnormen en de constitutionele bepalingen samenlopen.

De procureur-generaal onderzoekt dan de deugdelijkheid van sommige klassieke juridische argumenten tegen de toetsbaarheid van de wet en formuleert de grondslag voor deze rechterlijke bevoegdheid.

1° Deze grondslag wordt gevonden in het wezenlijke hiërarchische verschil tussen wet en Grondwet en in de door de Grondwet niet aan beperkingen onderworpen opdracht van de rechterlijke macht tot het vervullen van de rechtsprekende functie: uitmaken welke de geldige norm is, voor een rechtsoplossing, is een wezenlijk aspect van deze functie.

2° Het "a contrario"-argument, geput uit art. 107 G.W., kan niet overtuigend de geldende opvattingen over de onschendbaarheid van de wet staven.

3° Een te absolute opvatting over de scheiding der machten strookt niet met de staatsrechtelijke werkelijkheid en kan tegen rechterlijke toetsing van de wet niet deugdelijk worden ingeroepen. Deze scheiding der machten is integendeel een gegeven dat tot deze toetsing door de rechterlijke macht kan leiden, binnen de immanente grenzen van de jurisdictionele bevoegdheid.

4° De voorbereidende teksten van de Grondwet verstreken geen enkele aanwijzing over de oplossing van

dit probleem. Nochtans spraken twee eminente leden van het Nationaal Congres m.n. CH. DE BROUCKÈRE en F. TIELEMANS zich reeds in 1838 ondubbelzinnig voor deze toetsingsbevoegdheid uit.

Rekening houdend met deze ontwikkelingen in de rechtsorde en steunend o.m. op deze staatsrechtelijke argumenten fundeert de procureur-generaal zijn stelling, dat de hoven en rechtbanken de bevoegdheid hebben de wet aan de Grondwet te toetsen.

De tegenstrijdige commentaren op de cassatiearresten van 3 mei en 25 juni 1974

De procureur-generaal zelf gaf zijn interpretatie in een verslag voor het IXe internationaal congres van de Académie internationale de droit comparé²⁸. De rechtspraak zou door deze arresten in belangrijke mate zijn gewijzigd. Al heeft het Hof niet exhaustief het principe van de rechterlijke toetsing bevestigd, toch impliceert zijn beslissing de aanvaarding van deze bevoegdheid. De procureur-generaal herinnert eraan dat het in de lijn ligt van de techniek van het Hof om slechts progressief zijn zienswijze te affirmeren, vooral als het zijn rechtspraak wijzigt. De procureur-generaal staft deze zienswijze met verwijzing naar de overwegingen van het Hof in verband met het derde middel uit het arrest van 3 mei en het vierde middel uit dat van 25 juni.

In dit middel werd de schending aangevoerd van art. 67 G.W. en van de Wet van 25 juli 1938, die de Orde van Geneesheren inrichtte, op grond van de overweging dat art. 67 G.W. verbiedt dat de Koning een wet opheft. Het K.B. nr. 79 van 10 november 1967 had de Koning in art. 32 de bevoegdheid verleend te bepalen, wanneer het zou in werking treden en meteen de wet van 1938 zou opgeheven worden. Dit geschiedde door het K.B. van 25 maart 1969. Het Hof antwoordt hierop met de overweging dat het K.B. van 1969 regelmatig werd genomen ter uitvoering van K.B. nr. 79, op grond van art. 67 G.W. en dat dit laatste K.B. in beginsel tot de opheffing van de wet van 1938 kon besluiten, op grond van de habilitatie van 31 maart 1967, daar art. 78 G.W. zich er niet tegen verzet dat de wet de verordeningsmacht van de Koning uitbreidt buiten de door art. 67 G.W. gestelde grenzen. Hiermede zou de habilitatiewet van 1967 getoetst zijn aan de Grondwet, m.n. aan de art. 67 en 78.

Prof. JAN DE MEYER is in zijn noot onder het arrest van 3 mei²⁹ van oordeel, dat het Hof onrechtstreeks en impliciet, doch onmiskenbaar de weg is opgegaan van de toetsing van de wet aan de Grondwet.

²⁸ W.J. GANSHOF VAN DER MEERSCH, "La protection des droits de l'homme en droit constitutionnel", *Académie internationale de droit comparé - IXe congrès international*, Téhéran 27 septembre - 4 oktober 1974, blz. 70-72.

²⁹ Noot onder Cass., 3 mei 1974, *R.W.*, 1974-75, 102-108.

Argumenten voor deze stelling meent hij te vinden in het feit, dat het Hof de grondwettigheidsvragen in verband met de normatieve inhoud van het K.B. nr. 79, die in ruime mate overeenstemt met de wet van 1938, rechtstreeks beantwoordt. Die vragen worden niet afgewenteld naar de interpretatie van de machtigingswet, waarna men wellicht een herhaling kon verwachten van de klassieke formule van het Hof om de onschendbaarheid van de wet t.a.v. de Grondwet te affirmeren. Deze formule wordt in het arrest niet teruggevonden.

Hij gaat akkoord met de strekking van het arrest, aldus geïnterpreteerd, op grond van de stelling dat de formele voorrang van de Grondwet geen abstracte bespiegeling mag blijven, doch concrete werkelijkheid moet zijn. De rechter moet in volle onafhankelijkheid over alle rechtsvragen oordelen. Daartoe behoort de vraag naar de verenigbaarheid van de wet met de Grondwet. De bevoegdheid daartoe put de rechter uit de volheid van rechterlijke macht, die art. 30 aan hoven en rechtbanken heeft voorbehouden.

In zijn uitvoerig commentaar sluit A. VANWELKEN-HUYZEN³⁰ zich aan bij de zienswijze van de procureur-generaal. In de overweging dat de bevoegdheid tot opheffing van de wet door de Koning in casu niet kan verantwoord worden door art. 67 G.W. doch wel door art. 78, aangezien de machtigingswet kan beschouwd worden als een bijzondere wet in de zin van deze bepaling, ziet deze auteur een eerste impliciete, doch zekere uitspraak van het Hof van Cassatie over de conformiteit van een wet met de Grondwet. Bovendien wordt van vroegere formuleringen afgezien en bereidt het Hof een progressieve doch gematigde evolutie voor van zijn rechtspraak³¹. De auteur acht deze evolutie verantwoord ter beveiliging van de logische coherentie van het rechtssysteem. Hij ervaart een toenemende behoefte het gedrag van de regeerders te onderwerpen aan de heerschappij van het recht. Bovendien wordt het aantal soorten normen die kracht van wet hebben zo groot, dat ordening en rangregeling op basis van de Grondwet noodzakelijk is geworden. Voorts zou de aanvaarding van de voorrang van het internationaal recht, o.m. omdat het ten dele inhoudelijk parallel loopt met het constitutioneel recht (de grondrechten), moeten leiden tot een toetsing van de wet ook aan de Grondwet, die evenzeer de enige doelmatige bescherming kan bieden voor de pas ingeschreven waarborgen voor minderheden (artt. 6bis, 59bis, § 7, 38bis, 86bis G.W.).

Een grondwettelijk hof is, volgens deze auteur, niet de goede oplossing: strijdig met de tradities van ons publiek recht, zou dit hof werkelijk een politiek georiënteerde "gouvernement de juges" in het leven roe-

³⁰ "L'attribution de pouvoirs spéciaux et contrôle judiciaire de la constitutionnalité des lois", *J.T.*, 1974, 577-584 en 597-608.

³¹ *Op. cit.*, blz. 579.

pen en de procedure vertragen. In een diffuus systeem van toetsing door alle hoven en rechtbanken is dit gevaar veel minder groot, ja zelfs denkbeeldig. Tenslotte vindt hij de juridische grondslag voor zijn stelling in de volheid en de essentie van de rechterlijke functie, die geen rechtsvragen onbeantwoord mag laten³².

Deze arresten werden ook op andere wijze geïnterpreteerd en gewaardeerd. Prof. A. MAST heeft een commentaar geschreven op deze arresten, dat eerlang in de *R.C.J.B.* zal verschijnen. Hierin stelt deze auteur vast, dat het arrest van 3 mei 1974 hoegenaamd geen wet aan de Grondwet heeft getoetst. Met de conclusie van de procureur-generaal was het Hof van oordeel dat alleen de vraag naar de grondwettigheid van het K.B. nr. 79 in de middelen werd opgeworpen. Men zou er dan ook geenszins een impliciete aanvaarding van een toetsing van de wet aan de Grondwet in kunnen lezen. Was dit de bedoeling geweest van het Hof, waarom is het dan niet op dezelfde expliciete en ondubbelzinnige wijze geschied als in het *Franco-Suisse le Ski*-arrest? Dit was echter overbodig: er was immers geen wet te toetsen. De auteur gaat verder uitvoerig in op de conclusie van de procureur-generaal en relateert het haast magische gezag van *Marbury vs. Madison*: de vraag kan niet worden opgelost aan de hand van syllogistische en abstracte redeneringen over de structuur van de rechtsorde en de mogelijke bevoegdheden van de rechter: deze redeneringen tonen niet aan waarom de rechter de bevoegdheid heeft zijn persoonlijke interpretatie van een grondwettelijke tekst te laten prevaleren boven de interpretatie, die er door de wetgever aan gegeven is. Overigens moet het oordeel over de grondwettigheid zich kunnen baseren op een objectief criterium: de geschiedenis van de constitutionele kwesties in België leert, dat een dergelijk criterium niet voorhanden is, zeker niet t.a.v. die bepalingen welke in rechtsgeschillen als toetssteen zullen fungeren. Ten slotte stelt prof. MAST, dat de verhoudingen tussen wetten en besluiten enerzijds en tussen het internationaal recht en het nationaal recht anderzijds wezenlijk eigen kenmerken vertonen, zodat analogische toepassing ervan op de verhouding tussen grondwet en wet op premissen zou steunen, die deze conclusie niet kunnen schragen. Het voorbeeld van de Nederlandse grondwet illustreert dit zeer treffend.

In een reeds vroeger gepubliceerd commentaar³³ verdedigden wij persoonlijk de stelling dat het arrest van 3 mei 1974 de toetsing van de wet aan de Grond-

wet niet heeft geïntroduceerd. Uitgaande van de onduidelijkheid van het arrest, achtten wij het nodig naar de sleutel te zoeken, die inzichtelijkheid zou brengen in dit in menig opzicht verrassende arrest. Deze kan gevonden worden in het precedent van het arrest *Waleffe* van 20 april 1950³⁴. Daarin wordt op conclusie van procureur-generaal L. CORNIL³⁵ overwogen, dat men, wanneer een K.B., genomen krachtens een machtigingswet, strijdig blijkt met de Grondwet, moet onderzoeken of de Koning hiertoe werd gemachtigd. Bij de interpretatie van de machtigingswet mag men niet veronderstellen, dat de wetgever de bedoeling had de Grondwet te schenden: zulks moet duidelijk blijken. In het geval *Waleffe* bleek dit niet en kon men tot machtsoverschrijding vanwege de Koning besluiten. In het geval *Le Compte* echter blijkt, dat het K.B. nr. 79 niet strijdig is met de Grondwet en dus bestaat de noodzakelijkheid niet verder te onderzoeken of de machtigingswet zelf al dan niet strijdig zou zijn met de Grondwet. Hierdoor wordt het rechtstreeks stellen van de grondwettigheidsvraag van het besluit logisch verklaard. In een kritische ontleding van de conclusie van de procureur-generaal werd geargumenteed, dat de hierin naar voren gebrachte argumenten geen sluitende juridische verantwoording kunnen bieden voor de toetsingsbevoegdheid van de rechter. Tenslotte werd ook de broosheid in het licht gesteld van sommige extra-juridische argumenten, die in een recent verleden ter verdediging van deze "stille revolutie" werden geopperd door verschillende auteurs, m.n. de logisch-geometrische voorstelling van de rechtsorde, een vermeende geringere zorgvuldigheid van de wetgever, de minorisatievrees van sommige franstaligen en de vermeende geringere aandacht voor de grondrechten in het parlement. Als voorlopig besluit kwam n.o.m. een diffuus systeem van rechterlijke toetsing ongewenst voor en staatsrechtelijk moeilijk verdedigbaar zonder tussenkomst van de volksvertegenwoordiging.

Uit dit overzicht van commentaren blijkt, dat de voorstanders van de rechterlijke bevoegdheid de wet op haar grondwettigheid te toetsen van mening zijn, dat het Hof van Cassatie deze toetsing impliciet, doch onmiskenbaar heeft aanvaard in zijn arresten van 3 mei en 25 juni 1974; de tegenstanders van deze stelling zijn daarentegen van oordeel, dat in deze arresten geenszins een dergelijke ommekeer in de rechtspraak kan gelezen worden. Deze vaststelling nodigt alleszins uit tot een hernieuwde poging tot interpretatie van deze arresten.

De arresten van 3 mei en 25 juni 1974 herlezen

De bestreden beslissingen worden aangevochten, wegens toepassing van *koninklijke besluiten*, waarvan

³² *Op. cit.*, blz. 604-605.

³³ "Overwegingen naar aanleiding van het cassatiearrest van 3 mei 1974 inzake *Le Compte* tegen de Orde der geneesheren", *T.B.P.*, 1974, 255-271.

³⁴ *Arr. Verbr.*, 1950, 517.

³⁵ *Pas.*, 1950, I, 560.

de onwettigheid, ongrondwettigheid en strijdigheid met verdragsbepalingen worden opgeworpen³⁶.

T.a.v. de grief van de schending van de vrijheid van vereniging kan men theoretisch navolgende hypothesen construeren :

a. Het Hof had de vraag naar de grondwettigheid van de K.B. nrs. 78 en 79 kunnen afwentelen naar de vraag omtrent de bevoegdheid, die in de machtigingswet of opdrachtwet aan de Koning werd verleend. Had het Hof aldus geredeneerd, dan bestonden theoretisch volgende mogelijkheden :

– De Koning heeft zijn bevoegdheid niet overschreden. In dit geval kon het Hof ofwel herhalen, dat de rechter niet de bevoegdheid heeft de wet aan de Grondwet te toetsen, ofwel overwegen, dat de aan de Koning verleende bevoegdheid het lidmaatschap van een orde ter uitoefening van een "vrij" beroep verplicht te stellen, al dan niet strijdig is met art. 20. In dat geval zou de machtigingswet tenminste impliciet aan de Grondwet zijn getoetst. Deze weg heeft het Hof echter niet gevolgd.

– De Koning heeft zijn bevoegdheid wel overschreden. In dat geval zou er toepassing zijn gemaakt van art. 107 van de Grondwet, al dan niet gebruik makend van het precedent van het arrest van 20 april 1950 in zake Waleffe.

b. De grondwettigheidsvraag van deze K.B. nrs. 78 en 79 werd rechtstreeks beantwoord. Het Hof kwam tot het besluit dat ze niet strijdig zijn met art. 20 G.W. : *het middel faalt naar recht*. Een eventuele, zelfs impliciete toetsing van een wet aan de Grondwet kan hieruit niet worden afgeleid.

Indien het Hof daarentegen wel van oordeel zou geweest zijn, dat deze besluiten onbestaanbaar zijn met de vrijheid van vereniging, zou de vraag naar de bevoegdheid van de Koning krachtens de machtigingswet onvermijdelijk gesteld zijn.

– Indien het middel dan zou aangenomen zijn, zonder uitdrukkelijke overwegingen betreffende deze bevoegdheidskwestie, had men kunnen besluiten tot een "impliciete" censuur van de machtigingswet.

– Indien het middel zou zijn aangenomen met uit-

drukkelijke verwijzing naar een bevoegdheidsoverschrijding in het licht van de machtigingswet, zou er geen vorm van censuur van een wet aanwezig zijn geweest.

– Indien het middel zou zijn aangenomen, ondanks de uitdrukkelijke overweging dat de Koning zijn bevoegdheid krachtens de machtigingswet niet had overschreden, zou de machtigingswet expliciet zijn gecensureerd.

– Indien het middel, ondanks erkenning van de onverenigbaarheid met art. 20 G.W., niet zou zijn aangenomen, zou het Hof gezwicht zijn voor de onschendbaarheid van de wet.

c. De omstandigheid, dat de inhoud van het K.B. nr. 79 in ruime mate overeenstemt met de Wet van 25 juli 1938 doet geen afbreuk aan het feit, dat het hier om een besluit gaat.

Uit de overwegingen van het Hof betreffende dit middel kan dus noch expliciet, noch impliciet enige toetsing van de wet aan de Grondwet worden afgeleid. Noch het antwoord op het middel, noch de overwegingen van het Hof kunnen hierop wijzen.

T.a.v. de grief dat een bij K.B. opgerichte orde geen uitspraak kan doen over burgerlijke rechten, kan een gelijkaardige redenering worden aangehouden, met dit verschil evenwel, dat in dit middel uitdrukkelijk ook de schending van de machtigingswet werd opgeworpen. Het Hof antwoordt in onderscheiden overwegingen, dat tuchtbevoegdheid geen burgerlijke rechten raakt en de machtigingswet niet werd overschreden. Wat de Koning deed was dus niet strijdig met de Grondwet en evenmin met de machtigingswet. Ook hierin kan geen expliciete of impliciete toetsing van een wet aan de Grondwet worden gelezen. Men had daar wellicht toe kunnen besluiten, indien deze arresten anders waren verwoord of tot een ander besluit waren gekomen, m.n. wanneer het middel zou zijn aangenomen wegens ongrondwettigheid van het K.B., zonder overschrijding van de machtigingswet. Dit is niet het geval.

In antwoord op de grief van overschrijding van verordnungsbevoegdheid door de Koning, wegens opheffing van een wet bij koninklijk besluit heeft het Hof van Cassatie volgens W.J. GANSHOF VAN DER MEERSCH en A. VANWELKENHUYZEN onmiskenbaar een wet aan de Grondwet getoetst. De beslissende overweging zou dan zijn : "Overwegende dat artikel 78 van de Grondwet toestaat dat een bijzondere wet, krachtens de Grondwet zelf uitgevaardigd, de uitoefening van de verordende macht van de Koning buiten de door het artikel 67 van de Grondwet gestelde grenzen uitbreidt". Het K.B. van 25 maart 1969 werd regelmatig genomen ter uitvoering van het K.B. nr. 79 van 10 november 1967, overeenkomstig art. 67 G.W. Hierin schuilt geen spoor van toetsing van een wet aan de Grondwet. De arresten zeggen

³⁶ Deze K.B.'s zijn het K.B. nr. 79 van 19 november 1967, het K.B. van 25 maart 1969 en het K.B. nr. 78 van 10 november 1967 (dit laatste enkel in het arrest van 25 juni). In de middelen wordt de schending opgeworpen van de artt. 6, 1°, en 11, 1°, E.V.R.M., resp. in het vierde (arrest van 3-V) en vijfde middel (25-VI) en het eerste (3-V) en tweede middel (25-VI); van art. 20 G.W. in het eerste (3-V) en tweede middel (25-VI); van de artt. 92 en 94 G.W. in het tweede (3-V) en derde middel (25-VI); van art. 67 G.W. in het derde (3-V) en vierde middel (25-VI); van de artt. 1, 8° en 3, 2° lid Wet 31 maart 1967 in het tweede (3-V) en het derde middel (25-VI); van de artt. 1 en 11 Wet 25 juli 1938 in het derde (3-V) en vierde middel (25-VI). In het eerste middel van het arrest van 25 juni wordt ook de schending van de artt. 97 en 107 G.W. opgeworpen, grieven die evenwel alleen het bestreden arrest van het hof van beroep betreffen.

evenwel ook dat de Koning krachtens een machtigingswet de bevoegdheid tot opheffing van een wet kan worden verleend, overeenkomstig art. 78 G.W. Hier rijst dan de vraag: wordt slechts het K.B. nr. 79 aan de G.W. getoetst, dan wel de machtigingswet, hetzij expliciet, hetzij impliciet?

Men kan deze overwegingen het eenvoudigst zo interpreteren, dat het Hof stelt, dat er twee grondwettelijke bronnen zijn van verordnungsbevoegdheid van de Koning: de artt. 67 en 78 G.W. Het middel voert de overschrijding van 's Konings bevoegdheid krachtens art. 67 aan en het Hof antwoordt, dat wat niet verenigbaar is met art. 67 G.W., dit wel kan zijn met art. 78 G.W., als er een bijzondere wet kan worden aangewezen die de Koning deze opheffingsbevoegdheid heeft verleend. Wordt daarmee de machtigingswet impliciet aan de Grondwet getoetst? Men kan eventueel beweren, dat dit het geval is, doch men kan deugdelijker stellen, dat het Hof slechts de regelmatigheid van het K.B. wil aantonen en het is overigens verplicht dit te motiveren. Wordt de machtigingswet geïnterpreteerd? Wordt ergens enige aanwijzing gegeven naar de inhoud, de eventuele grenzen van het begrip "bijzondere wet" in art. 78 G.W.? Daar is geen spoor van te bekennen. Impliciet wordt alleen gesteld, dat de machtigingswet t.a.v. de bevoegdheid van de Koning kan beschouwd worden als een bijzondere wet in de zin van art. 78 G.W.

Deze oplossing werd overigens door de procureur-generaal zelf in zijn conclusie over het derde middel van het arrest van 3 mei gesuggereerd. Op magistrale wijze ontwikkelt hij een eenvoudige en heldere theorie, ter oplossing van een reeds decennia oud staatsrechtelijk probleem. Maar tevens moet erop gewezen worden dat de procureur-generaal zelf in zijn conclusie als volgt schrijft: "Beperkt het derde middel er zich niet toe, net als het eerste, wat de grief van ongrondwettigheid betreft, de niet-overeenstemming van *besluiten* met de Grondwet aan te voeren? Dit is een uitlegging welke gewis aan dat middel kan gegeven worden. En die is het waartoe wij, meen ik, moeten besluiten." Kan men dan, rekening houdend met deze passage, stellen dat het Hof in dit middel toch de grondwettigheid van de machtigingswet heeft getoetst? Dit is bezwaarlijk te verdedigen.

Uit de analyse van de arresten van 3 mei en 25 juni 1974 kan men navolgende conclusies trekken:

1° Het beginsel van de rechterlijke toetsing van de wet aan de Grondwet werd zeker *niet uitdrukkelijk* geïntroduceerd, zoals dit bv. voor de primauteit van het verdragsrecht blijkt uit het arrest van 27 mei 1971.

2° Het Hof van Cassatie was integendeel *impliciet* van oordeel dat dit probleem in het licht van de formulering van de middelen *niet* werd gesteld; om deze reden is de afwezigheid van de klassieke formule over 's rechters onbevoegdheid de grondwettigheid van de wet te onderzoeken geen indicatie van een impliciete aanvaarding van het tegengestelde.

3° Uit de omstandigheid dat reglementaire bepalingen, die vroeger in een wet waren opgenomen op hun grondwettigheid worden getoetst, kan evenmin een impliciete toetsing van een wet worden afgeleid.

4° De introductie *motu proprio* van art. 78 G.W. in overwegingen over de geldigheid van een K.B. wijst niet op de expliciete of impliciete toetsing van een bijzondere machtenwet aan de Grondwet; het betreft hier veeleer een probleem van grondwettelijke rubricering van 's Konings bevoegdheid in casu.

5° Het bijzondere karakter van de formulering van deze arresten vindt op de eerste plaats zijn verklaring in de aard van de opgeworpen middelen, zonder dat daarin met enige waarschijnlijkheid tevens een aarzeling van het Hof kan gelezen worden of een voorzichtige evolutie naar een omkering van zijn jurisprudentie.

6° Zonder de conclusie van procureur-generaal W.J. GANSHOF VAN DER MEERSCH zou men waarschijnlijk in het arrest niet naar eventuele sporen zijn gaan zoeken, die op een copernicaanse omwenteling zouden wijzen in verband met de rechterlijke bevoegdheid de wet aan de Grondwet te toetsen.

7° Deze arresten laten om deze redenen geen enkele voorspelling toe t.a.v. een eventuele toekomstige plotse of geleidelijke evolutie van de rechtspraak van het hoogste Hof. *Deze arresten handelen immers niet over de toetsing van de wet aan de Grondwet.*

Karel RIMANQUE
Docent aan de Universiteit
Antwerpen (UFSIA en UIA)

KANTTEKENINGEN BIJ DE WET OP DE VOORLOPIGE HECHTENIS

1. Krachtens art. 4 van de Wet van 20 april 1874 op de voorlopige hechtenis wordt aan elke verdachte tegen wie een bevel tot aanhouding wordt verleend, tijdens zijn verhoor door de onderzoeksrechter gevraagd of hij verlangt zich te doen bijstaan door een raadsman, en daarvan wordt melding gemaakt in het proces-verbaal van de ondervraging.

Het verzuim van deze formaliteit kan achteraf verholpen worden en zal in geen geval de nietigheid van het proces-verbaal meebrengen (*anders*: L. PÉPIN, "La chambre du conseil en matière répressive", nr. 176, *B.J.*, 1899, 467; G. BELTJENS, *Encyclopédie du droit criminel belge*, II, *Code d'instruction criminelle*, I, Loi du 20 avril 1874, art. 4, nr. 14; *Cl. en B.*, XXX,

kol. 236, noot nr. 5 ; A. MARÉCHAL, *La détention préventive en matière ordinaire*, nr. 150 in *Nov., Procédure pénale*, I, 1 ; R.P.D.B., Tw. *Détention préventive*, nr. 77). Om de geldigheid van het verhoor, het bevel tot aanhouding en zelfs van de bevestiging ervan door de raadkamer aan te vechten, wordt meestal verwezen naar een arrest van het Hof van Beroep te Luik van 3 november 1886 (*Pas.*, 1887, II, 196) dat hierdoor een draagwijdte krijgt die het helemaal niet heeft (*Pand. B.*, Tw. *Défense-défenseur*, nr. 85 ; *Pand. B.*, Tw. *Détention préventive*, nr. 158-159).

2. Bij ontstentenis van de voorgeschreven interpellatie komen de rechten van de verdediging inderdaad in de branding, maar niets belet de onderzoeksrechter de nalatigheid nog te herstellen. Zo kan hij de verdachte vóór zijn verschijning in de raadkamer opnieuw verhoren, hem de verplichte vraag omtrent de keuze van een raadsman stellen en waken voor het tijdig berichten aan de raadsman. Indien hij de voorgeschreven interpellatie wel had gedaan, maar hiervan geen melding werd gemaakt in het proces-verbaal, dan kan hij zulks nog geldig rechtzetten in een bijkomend pv. Bovendien mag de verdachte afstand doen van deze pleegvorm of kan hij afzien van de bijstand van een raadsman, zodat de vigerende bepalingen ter zake zonder belang worden. Ten slotte kan de raadsman van de verdachte – zelfs al werd hem geen bericht gestuurd – in de raadkamer verschijnen en zonder enig voorbehoud diens verdediging waarnemen. Ook kan de kamer van inbeschuldigingstelling – zoals verder zal worden aangetoond – het verzuim nog herstellen, zonder dat daarbij de regelmatigheid van het proces-verbaal of van het bevel tot aanhouding in het gedrang hoeft te komen. In geen van deze gevallen worden de rechten van de verdediging enigermate geschonden of bestaan er redenen om tot de nietigheid van de rechtspleging te besluiten.

3. Het wettelijk voorschrift inzake interpellatie omtrent de keuze van een raadsman beperkt zich tot het geval waarin de onderzoeksrechter een bevel tot aanhouding verleent en dient niet noodzakelijk te worden uitgebreid tot elk verhoor van verdachten, hoe wenselijk dit ook moge blijken (*Pand. B.*, Tw. *Détention préventive*, nr. 141 ; L. PÉPIN, *o.c.*, 1899, kol. 466, nr. 173 ; *Cl. en B.*, XXX, kol. 234, G. BELTJENS, *o.c.*, I, Loi du 20 avril 1874, art. 4, nr. 14 ; anders : G. TIMMERMANS, *Etude sur la détention préventive*, p. 17, nr. 16). De opname van deze verplichting in de Wet op de voorlopige hechtenis is hiervoor een afdoend bewijs. Bij de aanhouding van de verdachte is deze inlichting immers van uitzonderlijk belang omdat ze de griffier moet in staat stellen de aangewezen raadsman onmiddellijk bij aangetekende brief bericht te geven betreffende de plaats, de dag en het uur van de verschijning in de raadkamer, maar dit argument komt niet te pas voor een analogische toepassing in de andere gevallen.

4. Ingeval de verdachte aan de onderzoeksrechter de naam van zijn raadsman heeft meegedeeld, dan zal de voorzitter van de raadkamer, die uitspraak zal hebben te doen over de bevestiging van het bevel tot aanhouding, ten minste vierentwintig uren tevoren de plaats, de dag en het uur van verschijning optekenen in een bijzonder register dat ter griffie van de raadkamer wordt gehouden.

Als de verdachte bij zijn verhoor door de onderzoeksrechter echter geen raadsman heeft aangeduid, dan is deze inschrijving in het register niet verplicht (*Cass.*, 16 juni 1947, *Pas.*, 1947, I, 276). Deze formaliteit is immers bestemd tot voorlichting van de raadsman en is dan volkomen overbodig.

Het is in hetzelfde register dat de voorzitter van de raadkamer bij regeling van de rechtspleging krachtens § XV van het enig artikel van de Wet van 25 oktober 1919 achtenveertig uren vooraf plaats, dag en uur voor de verschijning zal vermelden en dat bij inobservatiestelling of verlenging ervan krachtens de artt. 2 en 6 van de Wet van 1 juli 1964 tot bescherming van de maatschappij gelijkaardige inlichtingen drie dagen vooraf opgetekend worden en bij internering krachtens art. 7 van deze wet ten minste vier dagen vooraf.

Bij de maandelijkse handhaving van de voorlopige hechtenis is er geen vermelding in het bijzonder register meer vereist (J. HOFFLER, *Traité de l'instruction préparatoire en matière pénale*, p. 181, noot 8).

5. Bij bevestiging van het bevel tot aanhouding geeft de griffier luidens art. 4 van de Wet van 20 april 1874, bij aangetekende brief bericht aan de aangewezen raadsman van plaats, dag en uur van verschijning in de raadkamer. Deze officiële mededeling stuit de verjaring van de strafvordering.

Als de verdachte meer dan één raadsman heeft gekozen, moet de griffier alle raadsliden die hij bij zijn verhoor aan de onderzoeksrechter heeft bekendgemaakt, bericht geven (*Cass.*, 27 september 1972, *Arr. Cass.*, 1973, 107).

Als de verdachte echter aan de onderzoeksrechter heeft verklaard dat hij vooralsnog geen raadsman heeft gekozen, dan kan hij natuurlijk de griffier geen verwijt doen wanneer zijn advocaat geen kennis wordt gegeven van de verschijning in de raadkamer of wanneer dit bericht hem slechts op het laatste ogenblik bereikt. De griffier zal evenwel de raadsman die na het afsluiten van het verhoor wordt aangeduid zo mogelijk nog bericht sturen of op een andere wijze verwittigen (*Circ. van procureur-generaal J. Servais* van 14 mei 1920), maar de verdachte kan in dit geval niet meer aanvoeren dat zijn rechten van verdediging geschonden zijn door een laattijdige kennisgeving (*Cass.*, 23 juni 1924, *Pas.*, 1924, I, 421 ; *Cass.*, 16 juni 1947, *Pas.*, 1947, I, 276 ; *Cass.*, 27 september 1972, *Arr. Cass.*, 1973, 107).

6. Dit belet de raadsman niet zijn cliënt bij de verschijning in de raadkamer bij te staan, ook al kreeg hij

soms de gelegenheid niet de verdediging behoorlijk voor te bereiden (G. TIMMERMANS, *o.c.*, p. 155, nr. 168; G. BELTJENS, *o.c.*, I, Loi du 20 avril 1874, art. 4, nr. 10; A. MARÉCHAL, *o.c.*, nr. 156; *R.P.D.B.*, Tw. *Détention préventive*, nr. 80; K.I. Luik, 1 mei 1936, *R.W.*, 1935-36, 1517).

De verdachte is niet verplicht te verschijnen voor de onderzoeksgerechten en bovendien kan hij op elk ogenblik van de bijstand van zijn raadsman afzien (Cass., 23 september 1968, *Arr. Cass.*, 1969, 89). Ook de advocaat is natuurlijk niet verplicht gevolg te geven aan het door de griffier toegestuurde bericht (J. BOLLIE, *La détention préventive*, p. 48), maar als hem tijds kennis werd gegeven van de terechtzitting waarop de zaak behandeld zou worden, verhindert zijn afwezigheid, behalve indien gerechtvaardigd door een wettig beletsel, de raadkamer of de kamer van inbeschuldigingstelling niet de zaak te onderzoeken en uitspraak te doen, na de verdachte gehoord te hebben (Cass., 22 augustus 1973, *R.W.*, 1973-74, 1094).

7. Wanneer het gaat om beslissingen inzake voorlopige hechtenis, zowel voor de raadkamer als voor de kamer van inbeschuldigingstelling, moet de verdachte zelf nooit kennis of bericht gegeven worden van zijn verschijning, ook al zou dit in feite hoogstwenselijk zijn (J. BOLLIE, *o.c.*, pp. 58-59; A. MARÉCHAL, *o.c.*, nr. 207; J. HOFFLER, *o.c.*, p. 182; Cass., 30 september 1940, *Pas.*, 1940, I, 236; Cass., 25 oktober 1943, *Pas.*, 1944, I, 21; Cass., 16 juni 1947, *Pas.*, 1947, I, 276; *anders*: *R.P.D.B.*, Tw. *Détention préventive*, nr. 109 en 248; G. SCHUIND, *Traité pratique de droit criminel*, 3e éd., II, p. 199; J. VERSTRAETE, "De raadkamer - Bevoegdheid en rechtspleging", nr. 82, *R.W.*, 1967-68, 1254).

§ XV van het enig artikel van de Wet van 25 oktober 1919 is immers niet van toepassing wanneer er beslist wordt over de bevestiging van het bevel tot aanhouding of over de maandelijkse handhaving van de hechtenis (T.J. HERMAN, Tw. *Détention préventive*, nr. 78, *R.P.D.B.*, *Compl.* II; A. MARÉCHAL, *o.c.*, nr. 152; Cass., 30 september 1940, *Pas.*, 1940, I, 236; Concl. van advocaat-generaal P. Mahaux voor Cass., 8 maart 1965, *Pas.*, 1965, I, 702; *anders*: *R.P.D.B.*, Tw. *Détention préventive*, nr. 78; K.I. Antwerpen, 24 januari 1975, gepubliceerd elders in dit nummer).

8. Hoewel art. 4 van de Wet van 20 april 1874 het niet met zoveel woorden vermeldt, wordt er toch algemeen aangenomen dat de griffier de aangetekende brief onmiddellijk na de optekening van de voorgescreven vermelding in het bijzonder register moet versturen (R. HAYOIT DE TERMICOURT, "De la loi sur la détention préventive", *R.D.P.*, 1924, 307, nr. 14; A. MARÉCHAL, *o.c.*, nr. 156).

Hetzelfde geldt voor het bericht dat de griffier naar luid van art. 5 van de Wet op de voorlopige hechtenis aan de raadsman van de verdachte stuurt en voor de kennisgeving aan de verdachte en aan zijn raadsman

bij de regeling van de rechtspleging, onder vigeur van § XV van het enig artikel van de Wet van 25 oktober 1919. In beide gevallen neemt de rechtspraak aan dat voldaan werd aan de wettelijke vormvereisten zo de aangetekende brief ten laatste daags vóór de termijn van twee dagen die de verschijning voor het gerecht voorafgaan, aan de raadsman verzonden werd (Cass., 5 april 1938, *Pas.*, 1938, I, 127; Cass., 20 juni 1966, *Pas.*, 1966, I, 1340; Cass., 27 september 1972, *Arr. Cass.*, 1973, 107). Als de verdachte bij de regeling van de rechtspleging nog gedetineerd is - eventueel wegens andere redenen - wordt de griffier vrijstelling toegestaan van de formaliteit inzake aangetekende zending, maar dan zal de bestuurder van de strafinrichting, of zijn gemachtigde, bewijs leveren van de overhandiging van het stuk aan de betrokken persoon door hem een bericht van ontvangst te doen tekenen, dat onmiddellijk naar de griffier teruggestuurd wordt in toepassing van art. 1 van het Koninklijk Besluit van 20 januari 1936 (J.H. SUETENS, *L'instruction - La chambre du conseil*, nr. 299, in *Nov., Procédure pénale*, I, 1; J. HOFFLER, *o.c.*, p. 182).

9. Het is niet de datum van de bestelling van de aangetekende brief die in aanmerking genomen wordt, maar die van de afgifte aan de post (K.I. Luik, 1 mei 1936, *R.W.*, 1935-36, 1517; Cass., 27 september 1972, *Arr. Cass.*, 1973, 107; Cass., 14 januari 1975, inzake Hdadour, elders in dit nummer). Als het bericht om een of andere reden, die niet aan de griffier te wijten is, niet ter bestemming kwam, zou dit nog geen reden tot nietigheid zijn aangezien aan de door de wet voorgeschreven pleegvormen werd voldaan door de afgifte aan de post (J. HOFFLER, *o.c.*, p. 182; Cass., 5 april 1938, *Pas.*, 1938, I, 127; Cass., 9 juni 1952, *Pas.*, 1952, I, 648).

Het spreekt vanzelf dat er schending van de rechten van de verdediging - of zelfs overmacht - is ingeval de griffier zich vergist heeft en de raadsman onjuiste inlichtingen heeft verstrekt betreffende de datum of het uur van de verschijning in de raadkamer of de aangetekende brief aan een verkeerd adres heeft gestuurd (Cass., 12 juni 1944, *Pas.*, 1944, I, 389; Cass., 23 september 1968, *Arr. Cass.*, 1969, 89).

10. De verdediging van een aangehoudene vergt echter nog heel wat meer dan een bericht betreffende de verschijning in de raadkamer. Vrij verkeer met de verdachte, onmiddellijk na het eerste verhoor en inzage van het strafdossier zijn ontegenzeggelijk grondvereisten voor een degelijke voorbereiding van het geding.

Behoudens bij de regeling van de rechtspleging, na afsluiting van het onderzoek, kan de verdachte zelf geen inzage van het dossier eisen (G. BELTJENS, *o.c.*, I, Loi du 20 avril 1874, art. 5, nr. 5; Cass., 16 april 1877, *Pas.*, 1877, I, 205; K.I. Brussel, 11 januari 1879, *Pas.*, 1879, II, 366; *anders*: C. VAN CAMP, *De onderzoeksrechter*, p. 184, nr. 304; Cass., 1 april 1946, *Arr.*

Verbrek., 1946, 125). Zelfs ingeval hij geen raadsman heeft, kan de verdachte het recht van inzage niet opvorderen (Cass., 15 juni 1970, *Arr. Cass.*, 1970, 975) : het Hof van Cassatie poneerde dat het verbod van informatie geen schending van art. 6-3, b, van het Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en van de fundamentele vrijheden uitmaakt (Cass., 25 maart 1963, *Pas.*, 1963, I, 808).

Hetzelfde geldt a fortiori voor de burgerlijke partij, die niet eens toegelaten wordt bij het debat over de voorlopige hechtenis (R. HAYOIT DE TERMICOURT, *o.c.*, p. 407, nr. 44 ; J. CONSTANT, "La partie civile peut-elle être entendue en chambre du conseil ?", *B.J.*, 1927, 197 ; K.I. Gent, 23 mei 1923, *R.D.P.*, 1923, 743).

11. De wettische interpretatie van dit recht van inzage mag de onderzoeksrechter niet beletten de stukken van de rechtspleging mee te delen, telkens als de verdediging of de burgerlijke partij er belang bij hebben en de noodwendigheden van het onderzoek zich daartegen niet verzetten (Circ. van Minister van Justitie V. Begerem van 31 maart en 19 mei 1899, *Recueil des circulaires... du Ministère de la Justice*, 1899, pp. 98 en 133).

Het zou onjuist zijn te beweren dat de verdachte bij de bevestiging van het bevel tot aanhouding of bij de maandelijkse handhaving geen inzage van het dossier mag krijgen (*anders* : H. BEKAERT, "De voorlopige hechtenis in het Belgische recht", in *Jaarboek van de Vereniging voor de vergelijkende studie van het recht van België en Nederland*, 1948, p. 52 ; TH. VERSÉE, *Preadvies over de vrijheidsbeneming in het Belgisch strafproces*, p. 19 ; Cass., 25 maart 1963, *Pas.*, 1963, I, 908). Er bestaat o.i. dienaangaande geen wettelijk bezwaar, en de argumenten die geput worden uit de vergelijking van de artt. 4 en 8 van de Wet van 20 april 1874 met art. 1 van de Wet van 23 augustus 1919 schijnen in strijd met de parlementaire voorbereiding, met de geest van de hervorming van 1919 en met de bovenvermelde richtlijnen van Minister van Justitie V. Begerem van 1899 (*Loi du 23 août 1919*, Exposé des motifs, *Pasin.*, 1919, pp. 355-356).

12. Betreffende de geheimhouding – die het Hof van Cassatie nog verplicht acht krachtens de Wet van 23 augustus 1919 – schrijft minister van Justitie E. Vandervelde in de memorie van toelichting van die zelfde wet : "On objectera que la disposition proposée est une atteinte au principe du secret de l'instruction ; mais, on le reconnaîtra, ce principe n'a plus guère de défenseurs à l'heure actuelle" (*Pasin.*, 1919, 356). De senaatscommissie ging nog veel verder in haar rapport :

"Portant atteinte au principe du secret de l'instruction, l'innovation constitue un premier pas vers la réalisation du principe de la publicité qui rencontre de jour en jour des partisans plus nombreux et a été adopté dans le projet de revision du livre Ier du Code

d'instruction criminelle élaboré en 1914 par le Conseil de législation.

"Mais notre article Ier n'en constitue qu'une application atténuée et timide et ne préjuge pas la solution de la proposition qui forme la base du projet du Conseil de législation et conclut à la communication de toutes les pièces à l'inculpé dans les cinq jours" (*Pasin.*, 1919, p. 356).

De onderzoeksmagistraat kan zich ook niet verschuilen achter het geheim karakter van het onderzoek, want ten overstaan van de verdachte hoeft hij geen discretie in acht te nemen, behoudens de gebruikelijke voorzorgen ter voorkoming van beïnvloeding der medeplichtigen of getuigen en van uitwissing der sporen.

13. Het komt de onderzoeksrechter toe na te gaan in welke gevallen hij inzage kan verlenen (L. PÉPIN, *o.c.*, 1897, kol. 214, nr. 32), maar de mededeling van het dossier laten afhangen van de instemming van het parket leidt tot zuivere willekeur en verstoort het billijkheidsgevoel (J. NYPELS, *Rapport de la Commission du Gouvernement chargée de la réforme de la procédure pénale*, p. 113, nr. 35, in *Annexes aux Documents parlementaires*, Chambre des Représentants, session 1878-79 ; L. PÉPIN, *o.c.*, 1897, kol. 215, nr. 33).

Zo komt het dat inzake bankbreuk, het gebruik zich veralgemeent de deskundige verslagen reeds in de loop van het gerechtelijk onderzoek aan de verdediging mee te delen om haar de gelegenheid te geven tijdig aanmerkingen te maken of gravamina aan te voeren (J. VERSTRAETE, *o.c.*, kol. 1205, nr. 6).

De ondervinding leert dat deze vorm van samenwerking met de verdediging in het zoeken naar de waarheid in het strafproces belangrijke voordelen oplevert : hij versnelt het onderzoek, waarborgt een grotere objectiviteit, verheldert de zaak, bevordert het contradictoir karakter, geeft meer vertrouwen in de rechtsinstellingen. In één woord : de informatie, waar het ook maar kan, strookt volkomen met de hedendaagse opvattingen over een vernieuwde strafvordering (J. GRAVEN, *Stellung und Aufgabe des Richters im modernen Strafrecht*, p. 347, in *Mélanges Oscar Adolf Germann*).

14. De raadsman van de verdachte heeft evenmin als zijn cliënt recht van inzage van het strafdossier bij de bevestiging van het bevel tot aanhouding, maar bij de maandelijkse handhaving van de hechtenis moet hem het dossier gedurende twee dagen op de griffie ter inzage worden gelegd (CH. BOUGARD, "De la liberté individuelle", in *B.J.*, 1874, 1578 ; FR. DE LE COURT, "De la détention préventive", *B.J.*, 1874, 1458 ; L. LIMELETTE, "Détention préventive", *B.J.*, 1874, 1333 ; C.J. VANHOUDT, *Strafvordering*, I, p. 196 ; R. DECLERCQ, *Strafvordering*, 3e druk, I, p. 131 ; *Loi du 23-août 1919*, Exposé des motifs, *Pasin.*, 1919, 355-356).

"C'est à raison de sa qualité et en faisant confiance à son honneur que le législateur a mis à sa disposition une procédure, à ce moment secrète" schrijft J.A. Roux (noot onder Cass. fr., 29 april 1947, *Sir.*, 1948, 17-18). Het recht van inzage verschaft de raadsman trouwens niet het recht afschrift te nemen van het dossier; hij mag aantekeningen maken, notities nemen en zelfs bepaalde passages afschrijven, maar tijdens het gerechtelijk onderzoek mag hij het hele dossier niet kopiëren, fotograferen of overtikken. De betwistingen over de noodzakelijkheid der handhaving van de voorlopige hechtenis die voor de onderzoeksgerechten behandeld worden, wettigen geen afschrift van het strafdossier.

15. Wanneer de wet de mededeling van het strafdossier voorschrijft, dan wordt hiermee bedoeld dat de onderzoeksrechter alle stukken, met inbegrip van de overtuigingsstukken en ongeacht de neerlegging ervan ter griffie of de bewaring ten kantore van de onderzoeksmagistraat, ter inzage legt (Cass., 16 november 1926, *Pas.*, 1927, I, 89). Geen enkel bescheid, procesverbaal of overtuigingsstuk mag onttrokken worden aan het contradictoir debat voor de onderzoeksgerechten (Cass., 15 februari 1960, *Arr. Cass.*, 1960, p. 567).

De rechten van de verdediging moeten nochtans wijken voor de noodwendigheden van het onderzoek: de opsporing zal niet worden gestaakt, de expertise mag niet worden onderbroken of het onderzoek kan niet worden lamgelegd om de inzage van een volledig strafdossier te waarborgen (*R.P.D.B.*, Tw. *Détention préventive*, nr. 110; Cass., 22 juli 1926, *Pas.*, 1927, I, 48). Zo zullen de overtuigingsstukken die aan de deskundige werden overhandigd voor analyse of de kant-schriften die aan de opsporingsambtenaren werden meegedeeld ter aanvulling van het onderzoek, niet ter inzage gelegd worden ten einde het verloop van de verichtingen niet te stremmen.

De onderzoeksrechter heeft niet te oordelen welke stukken al dan niet dienstig zijn voor de verdediging (Cass., 22 juli 1926, *Pas.*, 1927, I, 48), maar hij zal aan de deskundige slechts die overtuigingsstukken overhandigen die onontbeerlijk zijn voor de expertise en aan de gerechtelijke officier slechts die documenten meedelen die hij nuttig oordeelt voor de volbrenging van zijn opdracht (Cass., 15 februari 1960, *Arr. Cass.*, 1960, 567). Het zou unfair zijn vanwege de onderzoeksrechter – en moeilijk overeen te brengen met de beginselen van het Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden – als hij zich tijdelijk onttreed van bepaalde stukken alleen maar om ze te onttrekken aan de inzage door de verdediging (cfr. noot onder Cass., 16 november 1926, *Pas.*, 1927, I, 89).

16. Betreffende het verzuim van de voorgeschreven pleegvormen gelden twee hoofdbeginselen: enerzijds brengt het verzuim niet van ambtswege, de plano, de nietigheid van de procedure inzake voorlopige hech-

tenis mee, maar alleen voor zover de rechten van de verdediging hierdoor geschonden werden (*Pand. B.*, Tw. *Détention préventive*, nr. 158-159; R. HAYOIT DE TERMICOURT, o.c., p. 308, nr. 15; K.I. Brussel, 16 januari 1886, *J.T.*, 1886, 197; Cass., 23 september 1968, *Arr. Cass.*, 1969, p. 89; Cass., 20 maart 1972, *Arr. Cass.*, 1972, p. 687); anderdeels kan deze nietigheid worden hersteld door de raadkamer of door de kamer van inbeschuldigingstelling (*R.P.D.B.*, Tw. *Détention préventive*, nr. 256; R. DECLERCQ, *Actuele problemen inzake voorlopige hechtenis*, p. 45; K.I. Gent, 1 juni 1920, *R.D.P.*, 1920, 316; Cass., 10 februari 1943, *Pas.*, 1943, I, 60; K.I. Brussel, 16 januari 1948, *R.W.*, 1947-48, 771) of kan de verdachte op elk ogenblik afstand doen van zijn recht van verweer (Cass., 14 juni 1937, *Pas.*, 1937, I, 182; Cass., 23 september 1968, *Arr. Cass.*, 1969, 89).

Deze algemene beginselen vergen echter enige toelichting, vooral als de moeilijkheden verschoven worden naar het domein van de rechten van de verdediging.

17. Er valt in de rechtspraak wel enige evolutie te bespeuren bij de beoordeling van het verzuim der pleegvormen. Als de raadsman niet verwittigd werd, of het dossier niet tijdig ter inzage werd gelegd bij de maandelijkse handhaving, vond men hierin eertijds geen reden tot nietigheid der rechtspleging indien de verdachte ter zitting verschenen was en zich niet verzet had tegen de behandeling van de zaak of geen uitspel had gevraagd (K.I. Brussel, 16 januari 1886, *J.T.*, 1886, 197; K.I. Luik, 12 februari 1921, *R.D.P.*, 1921, 706).

Het arrest van het Hof van Cassatie van 28 mei 1912 op gelijkkluidende conclusie van procureur-generaal G. Terlinden zou hierin verandering brengen (*Pas.*, 1912, I, 283): voortaan zou de rechtspleging nietig zijn ingeval de raadsman geen bericht werd gegeven, hij dientengevolge niet ter zitting is verschenen en de verdachte van zijn bijstand niet heeft afgezien (Cass., 15 juli 1919, *Pas.*, 1919, I, 194; Cass., 18 mei 1920, *Pas.*, 1920, I, 160). Hierop voortbouwend werd dan beslist dat uit de stukken van de rechtspleging moet blijken dat de pleegvormen in acht werden genomen of dat de verdachte hiervan heeft afstand gedaan (Cass., 20 juni 1966, *Pas.*, 1966, I, 1340).

Het is in die zin dat het arrest van de kamer van inbeschuldigingstelling te Luik van 3 november 1886 moet worden uitgelegd: als de verdachte zonder advocaat in de raadkamer is verschenen, maar vaststaat dat hem nooit gevraagd werd of hij een raadsman had gekozen, dan is de beschikking van de raadkamer nietig wegens krenking van de rechten van de verdediging (*Pas.*, 1887, II, 196). Ook hier mag het stilzwijgen van de verdachte niet worden uitgelegd als een instemming met de onregelmatigheid (noot van procureur-generaal G. Terlinden onder Cass., 28 mei 1912, *Pas.*, 1912, I, 283).

18. Zoals reeds eerder werd aangetoond, volgt uit art. 4 van de Wet op de voorlopige hechtenis dat de griffier verplicht is bericht te geven aan de raadsman die door de verdachte werd aangewezen bij zijn verhoor voor de onderzoeksrechter. Zo hij op dat ogenblik nog geen keuze gedaan had, dan kan hij ook niet komen klagen over de laattijdige verwittiging van zijn advocaat. Maar voor de kamer van inbeschuldigingstelling en ook voor de maandelijkse handhaving van de hechtenis (art. 5 van de Wet van 20 april 1874) geldt deze regeling niet.

De raadsman die de verdachte heeft bijgestaan in de raadkamer, moet door de griffier worden verwittigd van de verschijning in de kamer van inbeschuldigingstelling en achteraf, bij de maandelijkse handhaving, moet hem eveneens het voorgeschreven bericht worden toegestuurd. In deze gevallen kan de griffier dus niet meer steunen op de verklaring afgelegd voor de onderzoeksrechter, maar moet hij rekening houden met de mededelingen van de advocaat, van de verdachte of zijn familie, die bij het dossier gevoegd worden, en met de vermelding van de raadsman in de zittingsbladen van de vorige terechtzittingen (J. VERSTRAETE, *o.c.*, 1257, nr. 92; Cass., 23 juni 1924, *Pas.*, 1924, I, 421; *anders*: L. PÉPIN, *o.c.*, 1899, kol. 501, nr. 221).

Ingeval de verdachte in de raadkamer door een raadsman werd bijgestaan en uit geen enkel stuk van het dossier blijkt dat de advocaat van dag, uur en plaats van verschijning in de kamer van inbeschuldigingstelling werd verwittigd of dat de verdachte van deze bijstand heeft afgezien, dan is de rechtspleging nietig wegens krenking van de rechten van de verdediging (Th. VERSÉE, *o.c.*, p. 20; Cass., 8 mei 1950, *Pas.*, 1950, I, 628; Cass., 20 juni 1966, *Pas.*, 1966, I, 1340). De verdachte hoeft daarvoor niet eens voorbehoud te maken of uitstel te vragen (R. HAYOIT DE TERMICOURT, *o.c.*, p. 308, nr. 15; Cass., 28 mei 1912, *Pas.*, 1912, I, 283; K.I. Gent, 1 juni 1920, *R.D.P.*, 1920, p. 316): de oproeping van de raadsman – voor zover hij bekend is (Cass., 23 juni 1924, *Pas.*, 1924, I, 421; Cass., 27 september 1972, *Arr. Cass.*, 1973, p. 107) – moet uit de stukken van de rechtspleging blijken en het stilzwijgen van de verdachte kan de onregelmatigheid niet herstellen (*anders*: K.I. Antwerpen, 24 januari 1975, zie verder).

19. Het zou onjuist zijn te beweren dat de griffier op straffe van nietigheid de raadsman bij aangetekende brief moet berichten (G. BELTJENS, *o.c.*, I, Loi du 20 avril 1874, art. 4, nr. 26; L. PÉPIN, *o.c.*, 1899, kol. 466, nr. 175; *Cl. en B.*, XXX, kol. 236, noot 5; H. BEKAERT, *o.c.*, p. 52; Cass., 15 februari 1886, *Pas.*, 1886, I, 77; Cass., 3 juni 1929, *Pas.*, 1929, I, 221; *anders*: R.P.D.B., Tw. *Détention préventive*, nr. 79).

Ondanks de vermeldingen van de artt. 4 en 5 van de Wet van 20 april 1874 en § XV van het enig artikel van de Wet van 25 oktober 1919, kan de verdachte of zijn raadsman de geldigheid van de berichtge-

ving niet aanvechten indien ze ter zitting zijn verschenen en niet kunnen aantonen hoe de vervanging van de aangetekende brief door een andere vorm van informatie de rechten van de verdediging heeft geschaad.

Art. 20 van de Wet op de voorlopige hechtenis schrijft trouwens niet voor dat de griffier de berichten betreffende de verschijning in de kamer van inbeschuldigingstelling bij aangetekende brief moet versturen (zie nochtans Cass., 23 juni 1924, inzake Lupens, *onuitgegeven*. De samenvatting van het dictum gepubliceerd in *Pas.*, 1924, I, 421 heeft heel de nuancering laten wegvallen). De raadsman wordt dan ook meestal bij diensttelegram en zelfs telefonisch bericht gegeven en tegen deze vorm van berichtgeving bestaat er geen bezwaar (R. DECLERCQ, *Strafvordering*, I, p. 131; Cass., 20 maart 1972, *Arr. Cass.*, 1972, 687).

20. Als er ter zitting van de raadkamer of van de kamer van inbeschuldigingstelling nog stukken worden neergelegd, waarvan de raadsman vooraf geen kennis heeft gekregen – hetgeen volkomen wettelijk is – dan mag de verdediging uitstel vragen om hiervan inzage te nemen of kan ze eventueel zelfs vragen dat deze bescheiden uit het debat worden geweerd (Cass., 21 december 1920, *Pas.*, 1921, I, 181). Indien de verdachte of zijn raadsman echter voor de onderzoeksgerechten geen bezwaar hebben gemaakt tegen de neerlegging en de voeging van deze stukken, dan kan dit verweer niet voor de eerste maal voor het Hof van Cassatie worden opgeworpen (Cass., 27 september 1972, *Arr. Cass.*, 1973, 107).

Ook als haar onvoldoende tijd werd gegund om het dossier te raadplegen of het geding voor te bereiden, moet de verdediging haar bezwaren laten gelden voor de onderzoeksgerechten en eventueel om uitstel verzoeken, maar ze mag deze onregelmatigheden niet voor het eerst in cassatie invoeren (Cass., 17 juli 1937, *Arr. Verbrek.*, 1937, 83).

A fortiori geldt zulks wanneer de raadsman en het openbaar ministerie overeengekomen zijn om de dag van de verschijning in de kamer van inbeschuldigingstelling te bepalen en de verdediging zich akkoord heeft verklaard om zo nodig af te zien van haar recht van inzage (Cass., 3 juni 1929, *Pas.*, 1929, I, 221).

21. Als de kamer van inbeschuldigingstelling vaststelt dat de beschikking van de raadkamer nietig is wegens schending of verzuim van vormen, dan zal ze bij toepassing van art. 215 van het Wetboek van Strafvordering de procedurefouten herstellen, de pleegvormen aanvullen of de onregelmatige stukken uit het debat weren (R. DECLERCQ, *Actuele problemen...*, p. 45; Cass., 16 november 1875, *Pas.*, 1876, I, 24; K.I. Brussel, 6 juni 1967, *Pas.*, 1968, II, 13). Betreft het echter een onherstelbaar verzuim van vormen, b.v. bij krenking van de rechten van de verdediging, dan vernietigt ze de bestreden beschikking en krachtens haar advocatierecht doet ze uitspraak bij wege van nieuwe

beschikking (L. PÉPIN, *o.c.*, 1899, kol. 467, nr. 176 ; K.I. Gent, 1 juni 1920, *R.D.P.*, 1920, 316 ; Cass., 17 juli 1937, *Arr. Verbrek.*, 1937, 83 ; Cass., 28 oktober 1963, *Pas.*, 1964, I, 220).

Het herstel van de procedurefouten of de uitoefening van het evocatierecht mogen niet beschouwd worden als een reformatio in pejus ten nadele van de verdachte, aangezien de naleving of het herstel van de voorgeschreven pleegvormen juist ten voordele van de verdachte zal uitvallen (R. HAYOIT DE TERMICOURT, *o.c.*, p. 411, nr. 48 ; *R.P.D.B.*, Tw. *Détention préventive*, nr. 257 ; Cass., 19 juni 1939, *Arr. Verbrek.*, 1939, 185 ; Cass., 1 april 1946, *Arr. Verbrek.*, 1946, 125 ; *anders* : H. BEKAERT, *o.c.*, p. 61 ; Cass., 28 januari 1924, *Pas.*, 1924, I, 80).

22. De verdachte mag weigeren te verschijnen in de raadkamer of in de kamer van inbeschuldigingstelling, nooit kan hij gedwongen worden te verschijnen (L. PÉPIN, *o.c.*, 1899, kol. 469, nr. 180 ; A. BRAAS, *Précis de procédure pénale*, 3e éd., I, p. 374, nr. 453 ; J. VERSTRAETE *o.c.* 1253, nr. 81 ; Cass., 29 september 1947, *R.W.*, 1947-48, 243 ; K.I. Gent, 26 mei 1965, *R.W.*, 1965-66, 449 ; *anders* : J. BOLLIE, *o.c.*, p. 47), maar dan zal deze weigering moeten blijken uit de procedurestukken (G. TIMMERMANS, *o.c.*, pp. 150-151, nr. 165 ; H. BEKAERT, *o.c.*, p. 47).

Hij kan steeds afzien van de bijstand van zijn advocaat (Cass., 8 mei 1950, *Pas.*, 1950, I, 628 ; Cass., 20 juni 1966, *Pas.*, 1966, I, 1340 ; Cass., 23 september 1968, *Arr. Cass.*, 1969, 89). Hij mag afstand doen van het recht van inzage van het strafdossier (K.I. Gent, 26 mei 1965, *R.W.*, 1965-66, 449), van berichtgeving (K.I. Brussel, 16 januari 1948, *R.W.*, 1947-48, 771 ; Cass., 14 januari 1957, *Arr. Verbrek.*, 1957, I, 331) of van de termijn van inzage van het dossier (G. SCHUIND, *o.c.*, II, p. 201 ; Cass., 8 januari 1934, *Pas.*, 1934, I, 129 ; Cass., 27 februari 1939, *Arr. Verbrek.*, 1939, 66), zoals hij ook afstand van het ingestelde hoger beroep mag doen. De verdachte kan immers niet verplicht worden een verweermiddel aan te wenden of een nietigheid in te roepen.

23. Nu mag hij nog blijk geven van een onbegrensd fatalisme, een volkomen gelatenheid of een verregaand vertrouwen in de rechtsbedeling, toch zal deze houding de verdachte nooit overleveren aan de willekeur van de rechter of hem zijn recht van verdediging ontnemen.

Een verdachte kan niet rechtsgeldig afzien van al zijn rechten van verdediging (J. HOEFFLER, *o.c.*, p. 183, noot nr. 6 ; J. VERSTRAETE, *o.c.*, 1207, nr. 12 ; K.I. Gent, 26 mei 1965, *R.W.*, 1965-66, 449). Bovendien mag hij in elke stand van het geding ad libitum deze afstand herroepen (Concl. van advocaat-generaal M. Châtel voor K.I. Gent, 26 mei 1965, *R.W.*, 1965-66, 449), al kan deze herroeping geen terugwerkende kracht worden toegekend.

Afstand van rechten die de wetgever uitdrukkelijk

heeft verleend ter bescherming van de belangen van de verdediging, moet steeds beperkend worden geïnterpreteerd. Zo gaat het bv. niet op de afstand der pleegvormen van de Wet van 25 oktober 1919 betreffende de regeling der rechtspleging te beschouwen als een afstand van de waarborgen omschreven in de Wet van 23 augustus 1919 betreffende de voorlopige hechtenis (*anders* : K.I. Brussel, 16 januari 1948, *R.W.*, 1947-48, 771). Het is niet omdat zij geen belang stelt in de berichten betreffende de verschijning in de raadkamer (wellicht raadpleegt de raadsman dagelijks het bijzonder register of verkiest hij een telefonische waarschuwing boven een aangetekende brief), dat de verdediging afziet van haar recht van inzage van het dossier (*anders* : Cass., 8 januari 1934, *Pas.*, 1934, I, 129).

24. Kort na de eerste wereldoorlog, toen de voorlopige hechtenis veel ruimer werd toegepast dan nu, heeft procureur-generaal J. Servais een vereenvoudigde rechtspleging voor gedetineerden ingevoerd (J. VERSTRAETE, *o.c.*, 1206, nr. 12). Deze verkorte vorm, opgevat als een belangrijk winstpunt voor de aangehouden, is ook thans nog in gebruik, hoewel er van de oorspronkelijke opzet niet veel is overgebleven.

Waarin bestaat nu deze korte rechtspleging ? In eenvoudige zaken, waar de verdachte op heterdaad werd betrapt of waar er volledige bekentenissen werden afgelegd zodat het onderzoek meteen kan worden afgesloten, mogen de verdachte of zijn raadsman afzien van hun recht van inzage van het strafdossier en/of van de termijnen van berichtgeving voor de verschijning in de raadkamer. Deze procedure heeft tot doel de voorlopige hechtenis niet nutteloos te laten aanslepen zodat de verdachte zonder verwijl voor het vonnisgerecht kan worden gebracht. De afstand van het recht van inzage geldt slechts rebus sic stantibus en als er nadien toch nieuwe daden van onderzoek worden gesteld of aanvullende bescheiden bij het dossier worden gevoegd, dan is deze verklaring van afstand, behoudens hernieuwing, niet meer geldig (Circ. van procureur-generaal J. Servais van 17 mei 1921).

25. Hoe komt het dat een bijzondere rechtspleging die ingesteld werd ten voordele van de verdachte, nu misbruikt wordt om hem te beroven van zijn rechten van verdediging. Want wat gebeurt er vandaag de dag ? Na de beëindiging van het eerste verhoor wordt er systematisch door de griffier een stempel geslagen op het proces-verbaal waarin letterlijk vermeld staat : "Ik verzaak aan (sic) de pleegvormen en termijnen bepaald door de Wet van 25 oktober 1919 en bovendien aan (resic) de termijnen van dagvaarding voor de rechtbank voorzien (resic) bij art. 184 van het Wetboek voor Strafvordering".

De verdachte heeft zulks niet gevraagd, hij heeft op dat ogenblik nog geen gelegenheid gekregen om zijn raadsman te raadplegen, hij beseft natuurlijk niet de draagwijdte van deze verklaring en vooral niet de in-

terpretatie die de onderzoeksgerechten eraan geven, hij verkeert gewis niet in een gunstige gesteltenis om de ondertekening ervan te weigeren, maar toch wordt – bijna van ambtswege – zulke stempel gebruikt door personen die anderzijds verklaren begaan te zijn met een goede rechtsbedeling.

Niet alleen zijn deze rituelen strijdig met de richtlijnen van procureur-generaal J. Servais, maar van zijn

aanvankelijke bedoelingen ten voordele van de gedefinieerde is helemaal niets meer overgebleven. Met het Hof van Beroep te Gent, mag men dan ook dergelijke afstand van rechten voor waardeloos houden of tenminste niet aanvoerbaar tegen de verdachte (K.I. Gent, 26 mei 1965, *R.W.*, 1965-66, 449).

A. VANDEPLAS

RECHTSpraak

HOF VAN CASSATIE

2e KAMER – 14 JANUARI 1975

Voorzitter : de h. A. Wauters

Raadsheer-rapporteur : de h. M. Châtel

Eerste advocaat-generaal : de h. F. Dumon

Advocaat : mr. A. Houtekier

Voorlopige hechtenis—Voorlopige invrijheidstelling—Berichtgeving—Rechten van de verdediging.

De bepalingen van art. 5 van de Wet van 20 april 1874 op de voorlopige hechtenis zijn vreemd aan de bij art. 7 van dezelfde wet met betrekking tot een verzoek van voorlopige invrijheidstelling vastgestelde procedure.

Als uit de stukken van de rechtspleging blijkt dat de griffier aan verdachtes raadsman bericht heeft gegeven van plaats, dag en uur van verschijning voor de kamer van inbeschuldigingstelling is voldaan aan het vereiste van de art. 4, waarnaar door art. 7 verwezen wordt, en 20 van de Wet van 20 april 1874.

Hdadour

Gelet op het bestreden arrest, op 10 december 1974 door het Hof van beroep te Gent, kamer van inbeschuldigingstelling, gewezen ;

Over het middel afgeleid uit de schending van de artikelen 4, 5, 7, 20 van de wet van 20 april 1874 op de voorlopige hechtenis, zoals gewijzigd door de wet van 13 maart 1973, 6, 3°, C van het Europese Verdrag van 4 november 1950 tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden en van het algemeen rechtsbeginsel van de eerbied voor de rechten van de verdediging,

doordat het hof van beroep, kamer van inbeschuldigingstelling, na de zaak van eiser op de terechtzitting van 10 december 1974 bij afwezigheid van zijn raadsman behandeld te hebben, zijn vraag tot voorlopige invrijheidstelling verwerpt,

terwijl, eerste onderdeel, het door de griffier van het hof van beroep op 6 december 1974 aan de raadsman van eiser verzonden bericht slechts op 11 december 1974 afgegeven werd, zodat de raadsman niet verwittigd werd van de datum van de terechtzitting,

tweede onderdeel, eiser aldus beroofd werd van het recht zich te laten verdedigen door de raadsman naar zijn keuze en deze bijstand van des te groter belang was

gezien hij de taal van de rechtspleging niet machtig was, zodat het arrest de in het middel ingeroepen beschikkingen en het algemeen rechtsbeginsel geschonden heeft :

Overwegende dat de bepalingen van het in het middel ingeroepen artikel 5 van de wet van 20 april 1874 op de voorlopige hechtenis, vreemd zijn aan de bij artikel 7 van dezelfde wet, met betrekking tot een verzoek van voorlopige invrijheidstelling vastgestelde procedure ;

Overwegende enerzijds dat uit de stukken van de rechtspleging blijkt dat de griffier van het hof van beroep aan eisers raadsman bericht heeft gegeven van de plaats, de dag en het uur van verschijning voor de kamer van inbeschuldigingstelling ; dat aldus voldaan werd aan het vereiste van de artikelen 4, waarnaar door voormeld artikel 7 verwezen wordt, en 20 van de wet van 20 april 1874 ;

Overwegende anderzijds dat uit dezelfde stukken niet blijkt dat eiser, die met de bijstand van een tolk gehoord werd, met het oog op de bescherming van zijn rechten van verdediging, onder meer met het doel door zijn raadsman te kunnen worden bijgestaan, uitstel voor de behandeling van de zaak heeft verzocht ; dat de kamer van inbeschuldigingstelling, ingevolge de bepalingen van artikel 20 van hogervernoemde wet, over eisers verzoek tot voorlopige invrijheidstelling binnen de 15 dagen van het hoger beroep uitspraak moest doen ; dat die termijn slechts kon worden geschorst tijdens de duur van het uitstel verleend op het eventueel verzoek van de verdediging ;

Dat het middel niet kan aangenomen worden ;

En overwegende dat de substantiële of op straffe van nietigheid voorgeschreven rechtsvormen werden nageleefd en dat de beslissing overeenkomstig de wet is ;

Om die redenen,

Verwerpt de voorziening ;

Veroordeelt eiser in de kosten.

HOF VAN BEROEP TE ANTWERPEN

K.I. – 24 JANUARI 1975

Voorzitter : de h. E. Paternostre

Raadsheren : mevr. A. de Man en de h. X. Claessens

Advocaat-generaal : de h. W. Van Walle

Advocaat : mr. Lenaerts

Voorlopige hechtenis—Berichtgeving aan raadsman —Rechten van de verdediging.

Als de verdachte zijn middelen van verweer heeft laten gelden voor de raadkamer en er niet bewezen is dat hij enig voorbehoud heeft gemaakt omtrent de afwezigheid van zijn raadsman, die niet verwittigd werd van de verschijning in de raadkamer overeenkomstig art. 5 van de Wet van 20 april 1874, of om uitstel zou hebben verzocht ten einde zich te laten bijstaan, zijn de rechten van de verdediging niet geschonden.

Vallée

Overwegende dat op 10 januari 1975 verdachte voor de raadkamer van de Correctionele Rechtbank van Antwerpen is verschenen en dat zijn bevel tot aanhouding werd herbevestigd ;

Overwegende dat de oproeping van verdachte terecht in het Nederlands gebeurde, d.i. in de taal van de rechtspleging ;

Overwegende dat de raadsman van verdachte opmerkt dat er een materiële vergissing is geslopen in de herbevestiging van 10 januari 1975 ;

dat immers niet betwist wordt dat de raadsman van verdachte op 10 januari 1975 voor de raadkamer niet verschenen is ;

Overwegende dat deze raadsman aanvoert niet binnen de wettelijke termijnen verwittigd te zijn overeenkomstig artikel 5 van de Wet van 20 april 1874 ;

Overwegende dat geen bewijs in het dossier berust van de aangetekende brief vanwege de griffier aan de raadsman van verdachte gericht ;

Overwegende echter dat dit bericht van de griffier niet op straf van nietigheid is voorgeschreven en niet van aard is de nietigheid van de rechtspleging mee te brengen voor zover de rechten van de verdediging hierdoor niet geschaad werden ;

Overwegende dat verdachte zijn middelen van verweer heeft laten gelden voor de raadkamer en dat niet bewezen is dat hij enig voorbehoud heeft laten gelden omtrent de afwezigheid van zijn raadsman of om uitstel zou hebben verzocht ten einde zich te laten bijstaan ;

Overwegende verder dat bij de ondervraging door de onderzoeksrechter van verdachte (st. 9), deze laatste heeft afgezien van de toepassing van de pleegvormen van de Wet van 25 oktober 1919 en dus ook van de bepaling van art. 1, XV, van deze wet zoals gewijzigd door de Wet van 22 juli 1927 art. 1 ;

Overwegende dat aldus de rechten van de verdediging niet werden geschonden en dat de beschikking van de raadkamer van 10 januari 1975 regelmatig voorkomt ;

Overwegende dat het hoger beroep ontvankelijk is ;

Overwegende dat de ernstige en uitzonderlijke omstandigheden die de openbare veiligheid raken, vermeld en omschreven in de beschikking waartegen hoger beroep, de handhaving van de voorlopige hechtenis eisen ;

dat immers verdachte geen woon- of verblijfplaats in België heeft en blijkt rond te zwerven in binnen- en buitenland ; dat hij alhier zelfs is uitgewezen zodat zijn verdere aanhouding strikt vereist is voor de noodwendigheden van het onderzoek en opdat hij zich niet aan gebeurlijke strafuitvoering zou onttrekken, temeer daar

hij zich telkens aan de gevolgen van zijn daden heeft onttrokken of dit poogde te doen ;

dat uit het onderzoek blijkt dat verdachte zich systematisch aan allerlei misdrijven schuldig maakt, hoofdzakelijk van vermogensrechtelijke aard zodat het voorkomt dat hij hierdoor aan de kost komt en in zijn levensonderhoud voorziet ;

dat betrokkene zich in staat van wettelijke herhaling bevindt en sedert 1971 zes correctionele veroordelingen van dezelfde aard als huidige feiten opliep ;

dat hij zelfs een politieagent te lijf wilde gaan toen hij meende hiertoe een gunstige gelegenheid te hebben ;

dat hij een tijdlang elke verklaring heeft geweigerd en aldus het onderzoek heeft vertraagd door zijn eigen houding ;

dat dit alles duidelijk zijn criminele ingesteldheid aan toont die hem als zeer gevaarlijk en als een constante bedreiging voor de openbare veiligheid doet voorkomen ;

dat de feiten door hun bijna ononderbroken aard een bijzonder ernstig karakter vertonen ;

dat zijn verdere aanhouding ook door de noodwendigheden van het onderzoek absoluut vereist wordt ;

(...)

ARBEIDSHOF TE BRUSSEL

9^e KAMER — 30 OKTOBER 1974

Voorzitter : de h. Mommens

Substituut-generaal : de h. Smits

Advocaat : mr. De Munck loco E. Verschueren

Ziekte- en invaliditeitsverzekering werknemers—Geneeskundige verstrekkingen—Wegens revalidatie vereiste hulp—Congenitaal invalide afhankelijk van de hulp van een ander—Recht op invalidenwagen.

De behoefte aan sociaal contact en buitenlucht vormt een vereiste voor elke revalidatie in ruime zin. Derhalve dient de ziekte- en invaliditeitsverzekering op grond van art. 23, 8°, van de Wet van 9 augustus 1963 bij te dragen in de aankoop van een invalidenwagen ten behoeve van een congenitaal invalide die volledig op de hulp van een ander persoon aangewezen is.

R.I.Z.I.V. t/ X en Landsbond der Christelijke Mutualiteiten

Overwegende dat uit de bestanddelen der zaak blijkt dat de heer X de betaling vordert van de kosten van aanschaffing van een invalidenwagen ten voordele van zijn zoon Leo die rechthebbende is op verstrekkingen der verzekering voor geneeskundige verzorging hoofdens aansluiting van de heer X bij de Landsbond der Christelijke Mutualiteiten ;

Dat de Landsbond weigert deze som te zijnen laste te nemen daar het College van Geneesheren-Directeurs, orgaan van het Rijksinstituut, weigert deze verstrekkingen op te nemen in een revalidatieprogramma ten voordele van Leo X ;

Dat de gevorderde verstrekking kan ondergebracht worden onder die van punt 8 van artikel 23 van de Wet

van 9 augustus 1963 : "8° de wegens revalidatie vereiste hulp";

Dat voor deze verstrekkingen in artikel 19 van dezelfde wet wordt bepaald dat het voornoemde College van Geneesheren-Directeurs in elk afzonderlijk geval beslist over de revalidatieprogramma's ten bate van de rechthebbenden van de verzekering voor geneeskundige zorgen; dat in onderhavig geval het College zijn afwijzende beslissing grondt op de overweging dat de aanschaffing van een invalidenwagen in onderhavig geval niet kan worden beschouwd als een daad van revalidatie;

Dat het College het begrip revalidatie als volgt omschrijft : "Het herstel van een functie die vroeger reeds werd uitgeoefend doch wegens een trauma, een misvorming of ziekte werd gestoord";

Dat de toestand van de zoon X de volgende is volgens het onderzoek ingesteld door de maatschappelijke werker van de Landsbond der Christelijke Mutualiteiten : "Congenitale blindheid en mentaal en fysisch spastisch. Heeft zeer moeilijke gang (praktisch niet) en daarbij krachtvermindering in beide armen ten gevolge van een spastische toestand. Is helemaal op derden aangewezen. Door geheel van zijn toestand is hij niet geschikt tot enige activiteit of tewerkstelling. Doch hij heeft ook behoefte aan sociaal contact en buitenlucht; daarom heeft hij absoluut een invalidenwagen nodig.";

Overwegende dat het College voor het geval dat een dergelijke wagen bestemd is voor een invalide die geen beroepsactiviteit uitoefent en evenmin schoolgaande is, het volgende heeft vastgelegd :

"1° de wagen moet nuttig zijn voor het behoud van de bewegingsmogelijkheden en van de functionele zelfstandigheid;

2° de wagen moet tot doel hebben aan de betrokkene zijn autonomie terug te bezorgen wat een deelname aan het maatschappelijk leven inhoudt";

Overwegende dat geen onderscheid dient te worden gemaakt tussen een invalide die nog de kracht heeft zich zelf te bewegen en de invalide die op de hulp van derden aangewezen is;

Overwegende dat uit het verslag van het ingesteld onderzoek blijkt dat X Leo behoefte heeft aan sociaal contact en buitenlucht; dat zulks een vereiste is voor elke revalidatie, in ruime zin opgevat;

Dat men anders zou dienen te beslissen dat dergelijke invaliden doodeenvoudig aan hun lot dienen te worden overgelaten, hetgeen ongetwijfeld niet de bedoeling van de wetgever geweest is;

Dat het hoger beroep dan ook ongegrond voorkomt. (...)

ARBEIDSRECHTBANK TE DENDERMONDE AFDELING AALST

2e KAMER - 2 DECEMBER 1974

Voorzitter : de h. Robeys

Advocaat : mr. Coene

Comité voor veiligheid en gezondheid—Kandidaat personeelsafgevaardigde—Niet-verkiezing—Bescher-
ming—Voorwaarde.

De wet voorziet ook in de bescherming van de niet verkozen kandidaten personeelsafgevaardigde in het veiligheidscomité doch slechts op voorwaarde dat de kandidatuur voldeed aan de voorwaarden van verkiesbaarheid.

Timmerman t/ Mathijs

De eiseres, die op 28 mei 1969, met een regelmatige opzegging van drie maanden werd afgedankt, maakt aanspraak op de schadevergoeding toekomende aan beschermde werknemers, nl. de wedde gedurende 2 jaar; ze was niet verkozen kandidaat bij de verkiezingen voor het Comité Veiligheid, Gezondheid en Hygiëne van 19 april 1967 en de verweerders gingen niet in op haar verzoek tot wederindiensttreding van 27 juni 1969.

De verweerders betwisten de vordering, omdat de eiseres, op het ogenblik dat ze zich kandidaat stelde, de verkiesbaarheidsvoorwaarden niet vervulde en derhalve geen rechten op bescherming kan laten gelden; minstens mag de vergoeding wegens bescherming, niet gecumuleerd worden met de vergoeding die ze reeds kwam ingevolge de opzegging.

De eiseres gaat ermee akkoord dat ze op het ogenblik dat ze kandidaat was, nog geen drie jaar was tewerkgesteld in de bedrijfstak waartoe de onderneming van de verweerders behoorde (W. 10 juni 1952, art. 1, § 4, b/bis, ten 4e, gew. W. 16 januari 1967); ze is echter van oordeel dat het niet vervullen van deze verkiesbaarheidsvoorwaarde zonder invloed dient te blijven op haar recht op bescherming; de houding van de verweerders die weliswaar een betwisting desbetreffende aanhangig hadden gemaakt bij de werkrechtssraad, die niet ontvankelijk werd verklaard maar niet verder aandrongen, dient beschouwd als een aanvaarding van haar kandidatuur.

Men dient vast te stellen dat de wetgever in de bescherming van de niet verkozen kandidaat voorzag, doch deze afhankelijk stelde van de voorwaarde dat de kandidaatstelling voldeed aan de verkiesbaarheidsvoorwaarden (art. 1bis, § 4, W. 10 juni 1952, gew. W. 16 januari 1967); de rechtsleer neemt algemeen aan, dat de kandidaat voor het comité voor veiligheid, gezondheid en hygiëne, die deze voorwaarden niet vervuld geen aanspraak kan maken op bescherming (Quisthoudt, *De arbeidsovereenkomst der werklieden*, p. 197; Colens, *Le contrat d'emploi*, nr. 130, p. 244; J. Steyaert, *APR., Ondernemingsraad*, nr. 167, p. 105; P. Blondiau, "Les conseils d'entreprise", *T.S.R.* 1969, 347; Horion, "La protection contre les licenciements des salariés délégués ou candidats au conseil d'entreprise et au comité de sécurité et d'hygiène et d'embellissement des lieux du travail", *R.T.*, 1967, 510); weliswaar oordeelt sommige rechtspraak deze verkiesbaarheidsvoorwaarden als niet van openbare orde en acht verzaking hieraan, zelfs stilzwijgend, mogelijk door de arbeidsorganisatie en door de werkgever (WR. Ber. Bergen, 26 juni 1965, *Pas.*, 1966, III, 25); ter zake blijken de verweerders evenwel zich te hebben verzet tegen deze kandidatuur en hoewel dit verzet niet ontvankelijk werd verklaard, bewijst zulks afdoende dat ze deze kandidatuur niet wensten te aanvaarden.

Ten slotte dient opgemerkt dat het feit dat deze verkiesbaarheidsvoorwaarde reeds sinds de verkiezingen van 1963 ter discussie werd gesteld en door de wetgever op 17 februari 1971 niet bij de nieuwe vaststelling van de

verkiezbaarheidsvoorwaarden werd overgenomen, niet zo is dat het de toepassing van een overigens duidelijke wetsbepaling kan vrijdelen.

De vordering komt derhalve niet gegrond voor.
(...)

VREDEGERECHT TE ROESELARE

10 JANUARI 1975

Rechter : de h. W. Lemahieu

Advocaten : mrs. A. Van Tyghem en A. Van Eeckhout

Pacht—Bewijs door de pachter.

Art. 3 van de Wet van 4 november 1969 staat de pachter die in het bezit is van een landeigendom, toe het bewijs van het bestaan van de pacht en van de pacht-prijs te leveren door alle middelen rechtens, met inbegrip van getuigen en vermoedens.

Maeckelberg t/ Leenknecht

In de dagvaarding van 26 maart 1974, stellen eisers dat verweerder zonder recht noch titel gebruikt : een stuk grond voor een grootte van ongeveer 34 à 35 aren zijnde een deel van een groter perceel dat gelegen is te Gits, Roeselarestraat, bekend ten kadaster sectie C. deel van de percelen 688a en 692a.

Eisers vragen dat gezegd wordt, dat verweerder bovenvermeld stuk grond zonder recht noch titel gebruikt en tevens dat bevolen wordt, dat verweerder die grond moet verlaten binnen acht dagen na betekening van het vonnis en voor het geval dat hieraan niet vrijwillig wordt voldaan vragen eisers tot uitdrijving te mogen overgaan zo nodig met bijstand van de openbare macht.

Verweerder ontkent deze bewering en beweert dat hij het bovenvermeld perceel grond pacht sinds 1962 voor de prijs van 500 frank.

Hij erkent dat geen schriftelijke pachtovereenkomst werd opgesteld doch beroept zich op artikel 3 van de Wet van 4 november 1969 dat de pachter toestaat het bewijs van het bestaan van de pacht te leveren door alle middelen rechtens, met inbegrip van getuigen en vermoedens.

Hij meent het bewijs door vermoedens te leveren door hiernavolgende eensluidende vermoedens :

1. het feit dat hij reeds sedert 1962 in het bezit is van het perceel ; Maeckelberg eerste eiser die zelf landbouwer is zou hem zeker twaalf jaar lang het land niet laten gebruiken zonder recht noch titel ;

2. verweerder liet het perceel grond draineren in 1964 ;

3. uit de huishoudelijke papieren zou blijken dat verweerder vanaf 1963 jaarlijks 500 frank pacht betaald heeft.

Eisers trachten in hun conclusie van 29 juli 1974 de vooropgezette vermoedens teniet te doen en laten gelden :

1° dat het vruchtgebruik toekwam aan mevr. Cordula Catterysse, moeder van Amedea Schaessens, tweede eiseres ; dat de vruchtgebruikster overleden is einde 1971 en dat de regeling tussen verweerder en de vroegere vrucht-

gebruikster onbekend is aan eisers doch dat sinds het einde van het vruchtgebruik zeker geen pacht meer betaald werd ;

2° Eisers erkennen dat een deel van het land gedraineerd werd, doch wijzen dit element af als vermoeden van pacht ;

3° Eisers wijzen eveneens de huishoudelijke papieren met vermelding van betaling van de pacht als waardeloos af.

Terecht merkt verweerder op dat eisers zich willen beroepen op artikel 1715 B.W. en een schriftelijk bewijs vragen, doch klaarblijkelijk geen rekening houden met de woorden "onder voorbehoud voor wat bepaald is omtrent landpacht", die verwijzen naar artikel 3 van de Pachtwet van 4 november 1969.

Het derde vermoeden, dat van de huishoudelijke papieren met vermelding van pacht, wordt door ons niet aanvaard, omdat het op die manier te makkelijk lijkt zichzelf een bewijs te verschaffen.

Daarentegen worden de twee andere door verweerder ingeroepen vermoedens :

1. gebruik gedurende 12 jaar en

2. draineren van grond door ons aangenomen als bepaalde en met elkaar overeenstemmende vermoedens en besluiten we tot bestaan van pacht.

Eisers betwisten de pachtprijs van 500 frank, en verweerder vraagt de vaststelling van de pachtprijs overeenkomstig artikel 3 van de pachtwetgeving.

Deze vraag mag worden ingewilligd.

Om die redenen : (...)

Alvorens een beslissing te nemen over de pachtprijs beveelt de persoonlijke verschijning van partijen.

NOOT—Ondanks de bewoordingen van art. 3 van de Wet van 4 november 1969 "de pacht moet schriftelijk worden vastgesteld" is een mondelinge pachtovereenkomst geldig. Art. 3 wil de partijen dwingen tot het opstellen van een pachtcontract. De pachter die in het bezit is van de landeigendom, mag het bewijs van het bestaan van de pacht leveren door alle middelen rechtens. De verpachter mag dit bewijs niet leveren (Cass., 18 november 1974, niet gepubliceerd). Deze afwijking van het beginsel van gelijkheid van partijen m.b.t. het bewijs, is door de wetgever als sanctie bedoeld tegen de eigenaar of vruchtgebruiker, die geen schriftelijke pachtovereenkomst heeft opgesteld. De eigenaar of vruchtgebruiker kan, met dezelfde bewijsmiddelen als die voor de pachter, slechts het tegenbewijs leveren (R. BECKLOO, *Pacht en Voorkoop*, 1970, nr. 59, p. 85 ; H. CLOSON, *Le bail à ferme*, 1970, nr. 30, p. 78-79).

Onder de voor- en nadelen een schriftelijk pachtcontract op te stellen, zie A.E. VAN HOESTENBERGHE, "Het schriftelijk bewijs van het landpachtcontract", in *Recht in beweging, opstellen aangeboden aan R. Victor*, II, p. 1197-1204.

G.S.B.

RECHTSPRAAK IN KORT BESTEK

Hof van Cassatie (2e Kamer), 14 januari 1975

Voorlopige hechtenis—Bevel tot aanhouding—Tijdstip.

Tegen verdachte was reeds een eerste maal een bevel tot aanhouding uitgevaardigd, maar na hoger beroep tegen de handhaving ervan werd hij in vrijheid gesteld omdat de ka-

mer van inbeschuldigingstelling niet binnen vijftien dagen over dit beroep beslist had. Tegen het arrest (Hof Gent, 17 december 1974) dat het nieuwe bevel tot aanhouding bevestigd, dat onmiddellijk na zijn invrijheidstelling verleend werd, werpt hij op, dat dit nieuwe bevel steunt op feiten die niet nieuw zijn, daar ze reeds ter kennis gekomen waren voordat het verleend werd.

"Overwegende dat, gesteld dat de door de wet opgelegde voorwaarden tot het verlenen van een bevel tot aanhouding vervuld zijn, de onderzoeksrechter geenszins ertoe gehouden is dit bevel uit te vaardigen zodra de feiten die het voorwerp van de telastlegging uitmaken, hem bekend zijn geworden; dat hij integendeel soeverein oordeelt wanneer deze maatregel zich, in het raam van het onderzoek en na ondervraging van de verdachte, opdringt."

(Voorzitter: de h. Wauters—Raadsheer-rapporteur: de h. Châtel—Eerste advocaat-generaal: de h. Dumon—In de zaak Depoortere).

EUROPEES RECHT

Weekoverzicht van het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen

(Week 17 - 21 februari 1975)

I. Arresten

Zaak 12/74 Commissie tegen Duitsland
(20.2.1975)

Deze zaak gaat over de niet-nakoming door de Bondsrepubliek van haar verplichtingen uit het E.E.G.-Verdrag, met name die ingevolge het verbod van maatregelen van gelijke werking als kwantitatieve invoerbeperkingen.

De feiten die voor de Commissie aanleiding waren een beroep ex artikel 169 E.E.G.-Verdrag tegen een Lid-Staat in te stellen, hebben te maken met taal en wijn.

Volgens de Duitse Wijnwet van 14 juli 1971 mag de benaming "Sekt" alleen worden gebruikt voor een Duitse mousserende wijn die aan bepaalde kwaliteitseisen voldoet, terwijl met de benaming "Prädikatssekt" alleen mousserende wijn, vervaardigd met tenminste 60 % Duitse druiven, en met de benaming "Weinbrand" alleen een bepaalde nationale kwaliteitsbrandewijn, mag worden aangeduid. Voor buitenlandse mousserende wijn en brandewijn mogen uitsluitend de benamingen "Schaumwein", "Qualitätsschaumwein", "Branntwein aus Wein" en "Qualitätsbranntwein aus Wein" worden gebezigd.

De Commissie meent nu dat de Bondsrepubliek met deze wetgeving bovengenoemd verbod tussen de Lid-Staten ontduikt. Door immers bepaalde algemeen bekende benamingen te reserveren voor nationale produkten en de produkten van andere Lid-Staten te binden aan minder bekende of gevalueerde benamingen, werkt deze wetgeving op de Duitse markt een discriminatie in de hand ten nadele van de afzet van het buitenlandse produkt.

De Bondsrepubliek beroept zich voor haar wijnwetgeving op de bescherming van de industriële en commerciële eigendom, alsmede op gronden van openbare orde in verband met de bescherming van de producent tegen oneerlijke concurrentie en van de verbruiker tegen bedrog.

Het Hof heeft aan dit betoog voorgehouden enerzijds dat, al worden de Lid-Staten door het Verdrag niet gehinderd in hun regelgevende bevoegdheid ter zake van aanduidingen van herkomst, zij geen nieuwe willekeurige en ongerechtvaardigde maatregelen mogen invoeren, hetgeen het geval is indien de nationale wetgever de voor herkomstaanduidingen bedoelde bescherming gaat verlenen aan benamingen die ten

tijde dier verlening slechts het karakter van soortnamen hebben, en anderzijds dat soortgelijke wijnbouwprodukten van elkaar kunnen verschillen op grond van hun kwaliteit en bepaalde eigenschappen. De in het ongelijk gestelde Bondsrepubliek werd in de kosten verwezen.

Zaak 21/74 J. Ariola tegen Commissie
(20.2.1975)

Zaak 37/74 Ch. van den Broeck tegen Commissie
(20.2.1975)

Twee ambtenarenzaken die in dit "jaar van de vrouw" de aandacht verdienen. In elk van beide zaken verlangt een ambtenares van de Commissie, na huwelijk met een onderdaan van een andere Staat, de haar deswege ontzegde ontkeuringstoelage die wordt toegekend aan de ambtenaar "die niet de nationaliteit bezit van de Staat op welks grondgebied in Europa zijn standplaats is gelegen, en die ook nooit heeft bezeten".

Afgezien van nadere bijzonderheden aangaande de toepassing van het Ambtenarenstatuut, zij opgemerkt dat het Hof in beide, naar de feiten uiteenlopende, zaken met identieke rechtsoverwegingen de gelijkheid van behandeling van man en vrouw heeft benadrukt: het begrip "nationaliteit" in het Ambtenarenstatuut moet aldus worden uitgelegd dat geen ongerechtvaardigd verschil in behandeling mag worden gemaakt tussen mannelijke en vrouwelijke ambtenaren, die zich in feite in vergelijkbare situaties bevinden.

Zaak 64/74
Reich-Hauptzollamt Landau
Prejudicieel
(20.2.1975)

De firma Reich te Stuttgart had in oktober 1973 twee partijen voedermaïs uit Frankrijk geïmporteerd. Daarbij had zij twee invoercertificaten, gedateerd op 5 resp. 13 september 1973, overgelegd, waarop het douanebureau de heffing voor de in september te realiseren maïsimporten had geprefixeerd.

Toen de waren op 3 oktober in Duitsland arriveerden, legde het douanebureau een navordering op voor het toen geldende hogere heffingsbedrag.

De firma Reich beweerde dat het niet aan haar maar aan de spoorwegen lag dat de waren te laat waren aangekomen, en dat de heffing gold die in de invoercertificaten was geprefixeerd.

Het Finanzgericht Rheinland-Pfalz zag hier een punt van uitlegging van de gemeenschapsbepalingen inzake graaninvoer en legde het Hof van Justitie de prejudiciële vraag voor, of in casu termen aanwezig waren om een uitzondering te maken op het gestelde in verordening nr. 87/62 der Commissie.

Het Hof besliste dat de heffing die tevoren is vastgesteld voor een import van maïs uit een Lid-Staat, op die import van toepassing blijft, zelfs wanneer die niet is gerealiseerd in de maand die in de certificaataanvraag is vermeld, voorzover de aldus ingetreden vertraging niet te wijten is aan het gedrag van de importeur of aan normaal voorzienbare omstandigheden, maar aan overmacht.

Zaak 66/74
Farrauto-Bauberufsgenossenschaft Wuppertal
Prejudicieel
(18.2.1975)

Het Hof kreeg van het Bundessozialgericht een vraag overgelegd over de uitlegging van het woord "rechtstreeks" in de bepaling "de beslissing van het bevoegde orgaan wordt rechtstreeks aan de aanvrager medegedeeld", voorkomende in verordening nr. 4 van de Raad tot uitvoering en aanvul-

ling van verordening nr. 3 inzake de sociale zekerheid van migrerende werknemers.

De Italiaanse verzoeker in het hoofdgeding, Farrauto, die na een arbeidsperiode in Duitsland weer in Italië woonde, had namelijk moeilijkheden met het doen overleggen aan de bevoegde Duitse autoriteiten van een verzoek tot verkrijging van een ongevallenspensioen dat hij voordien enige tijd had ontvangen. Ook de stukken over zijn zaak kon hij niet in handen krijgen.

Het Hof verklaarde dat het woord "rechtstreeks" aldus is te begrijpen dat de bedoelde mededeling zonder tussenpersoon moet worden gedaan en dat verzending door de diensten van de PTT aan deze voorwaarde beantwoordt.

Zaak 69/74. Cagnon Taquet
Prejudicieel
(18.2.1975)

Verordening nr. 543/69 van de Raad van 25 maart 1969 tot harmonisatie van bepaalde voorschriften van sociale aard in het wegvervoer bepaalt dat in het personenvervoer ieder bemanningslid in de loop van de periode 24 uur voorafgaand aan de rijtijdperioden, een dagelijkse rusttijd van ten minste 10 achtereenvolgende uren moet hebben genoten.

Een geding voor de Politie rechtbank te Bergen (België) tussen de Arbeidsauditeur en een, van overtreding dier bepaling verdachte, buschauffeur leidde tot een verzoek aan het Hof om uitlegging van de woorden "rusttijd hebben genoten". Gaat het voor het bemanningslid hier om een verplichting of een mogelijkheid?

Het Hof besliste dat deze woorden aldus zijn te verstaan dat de bepalingen over de dagelijkse rusttijd moeten worden geëerbiedigd zowel door de bemanningsleden zelf die verplicht zijn hun werkzaamheden gedurende de gestelde tijd werkelijk te onderbreken, als door de werkgever-vervoersondernemer die is gehouden de nodige maatregelen te treffen om de bemanningsleden hun dagelijkse rusttijd te laten nemen.

II. Conclusies

Zaak 67/74
Bonsignore tegen Stad Keulen

Verzoek van Verwaltungsgericht Köln om een prejudiciële beslissing ter uitlegging van artikel 3, leden 1 en 2, van richtlijn nr. 64/221/EEG van de Raad van 25 februari 1964 voor de coördinatie van de voor vreemdelingen geldende bijzondere maatregelen ten aanzien van verplaatsing en verblijf die gerechtvaardigd zijn uit hoofde van de openbare orde, de openbare veiligheid en de volksgezondheid.
Advocaat-generaal: H. Mayras.

Zaak 23/74
Küster tegen Europees Parlement

Betaling van aanvullende toelage, nietigverklaring van intern vergelijkend onderzoek.
Advocaat-generaal: G. Reischl.

III. Mondelinge behandeling

Gevoegde zaken 44, 46 en 49/74
Aston e.a. tegen Commissie

Salarisinhouding wegens staking.

Zaak 72/74
Union Syndicale e.a. tegen Raad

Nietigverklaring van besluit van de Raad van 22/23 juli 1974 houdende weigering van enige aanpassing van de sa-

larissen en pensioenen van de ambtenaren der Europese Gemeenschappen, ondanks de onjuistheid van de specifieke indicators die zijn gebruikt bij de jaarlijkse herzieningen over de tijdvakken 1-7-1971/30-6-1972 en 1-7-1972/30-6-1973.

Zaak 61/74 Santopietro tegen Commissie

Opzegging tijdelijk contract.

Gevoerde zaken 42 en 62/74

Velozzi tegen Commissie

Vorming invaliditeitscommissie. Nietigverklaring besluit van de Commissie tot toepassing van artikel 60 Ambtenarenstatuut.

BOEKBESPREKING

Prof. mr. P. ZONDERLAND, **Recht en plicht bij staking en tegenstaking**, 2e geheel herziene druk, Kluwer, Deventer, 1974, 380 blz.

In de conclusie van zijn boek stelt prof. Zonderland dat de staking, evenals een brand, als dusdanig juridisch niet te kwalificeren valt. Wel kunnen omschreven worden de juridische implicaties die eruit voortvloeien, inzonderheid m.b.t. de arbeidsovereenkomst.

Ook in de landen waar de wetgever expliciet het stakingsrecht heeft erkend, blijken de vormgeving en de specificatie van dit recht hoofdzakelijk het werk te zijn van de rechtspraktijk en wel in de allereerste plaats van de rechtspraak.

Consequent met deze vaststelling plaatst en bespreekt de auteur in een eerste deel van zijn werk uitvoerige excerpten van jurisdictionele beslissingen uit Nederland, België, Frankrijk en Duitsland, om van daaruit te komen tot een kritiek van de verschillende rechtstheorieën die ten aanzien van de staking zijn ontstaan. Onderzocht worden achtereenvolgens de beëindigingstheorie, de wanprestatietheorie en de schorsingstheorie.

Zonderland komt tot de conclusie dat, algemeen gezien, de schorsingstheorie gezegevierd heeft. Hijzelf ontwikkelt een variant van deze theorie die hij de "voorwaardelijke schorsingsleer" noemt: de staking schorst de arbeidsovereenkomst op voorwaarde dat de werkgever geen beroep doet op wanprestatie van de stakers. Deze variant, die o.i. niet vrij is van ambiguïteit, lijkt in elk geval geen adequate uitdrukking te zijn van het standpunt dat in België werd ingenomen door het Hof van Cassatie in zijn arresten van 23 november 1967 en 9 oktober 1970 waarin ook de schorsing van de arbeidsovereenkomst wordt voorgestaan.

In het laatste gedeelte van zijn boek behandelt de auteur de problemen rond de wilde staking, de werkwillegheid en de tegenstaking (uitsluiting).

Stellend dat de waarheid omtrent de feiten van een staking een publieke zaak is, breekt Zonderland een lans voor het wettelijk opleggen van enquêtes ten einde de motieven voor een staking en voor het er niet aan toegeven, openbaar te maken, zodat de openbare opinie een objectief beeld zou bekomen van de belangenbotsing die ontstaan is.

"Staking en tegenstaking" van prof. Zonderland is een uitvoerig gedocumenteerde en actuele studie die haar plaats heeft in elke sociaalrechtelijke bibliotheek.

J.R.R.

BALIELEVEN

Studiedag Vlaamse Conferentie en U.I.A. te Antwerpen

Op 8 maart 1975 vond de studiedag plaats, georganiseerd door de Universitaire Instelling Antwerpen, Departement Rechten, in samenwerking met de Vlaamse Conferentie bij de Balie te Antwerpen.

De talrijke participanten, waaronder magistraten, aangevoerd door de eerste voorzitter van het Hof van Beroep te Antwerpen, bedrijfsjuristen, professoren en uiteraard advocaten, werden door de heer Couturier, vice-rector U.I.A. verwelkomd in het zopas in gebruik genomen fraaie, nieuwe gebouw dat de Aula Major bevat.

De heer Couturier verheugde zich over de samen- en samenwerking tussen alle beoefenaars van de rechtswetenschap en legde terecht de nadruk op het nut van een studiedag als deze, gelet op de omvangrijke rechtsevolutie als gevolg van snel evoluerende maatschappelijke betrekkingen.

Het "probleem" der rechterlijke toetsing van de wet aan de Grondwet werd glashelder ingeleid door K. Rimanque, docent U.F.S.I.A. en U.I.A.

Volgens hem is dit probleem pas werkelijk ontstaan door de conclusies, voornamelijk van procureur-generaal W.J. Ganshof van der Meersch en ook van procureur-generaal Dumon en de hierop volgende arresten van het Hof van Cassatie van 3 mei en 25 juni 1974.

Een en ander werd opnieuw door hem grondig onderzocht tot hij besloot dat uit de overwegingen van het Hof noch expliciet, noch impliciet enige toetsing van de wet aan de Grondwet kan worden afgeleid.

De aanwezigheid van staatsrechtgeleerden als professor Jan De Meyer, professor A. Vanwelkenhuyzen, rechter aan het Europees Hof van Justitie Mertens de Wilmars, professor L.P. Suetens en staatsraad Vermeulen, zorgden voor een vinnige en diepgaande gedachtenwisseling.

Blijken de twee eersten voorstanders van de rechterlijke bevoegdheid de wet op haar grondwettigheid te toetsen, en zijn ze van mening dat het Hof van Cassatie deze toetsing impliciet doch onmiskenbaar heeft aanvaard in zijn arresten van 3 mei en 25 juni 1974, dan blijken de anderen, samen met Rimanque, tegenstanders van die stelling en zijn ze van oordeel dat in deze arresten geenszins een dergelijke ommekeer in de rechtspraak kan worden gelezen.

Het met wapengekletter doordrongen debat van deze hooggeleerde specialisten boeide uitermate de aanwezigen en vervulde nog hun geesten tijdens de erop volgende behandeling van de grondwettigheid van economische wetgeving.

De lunch in de studentenrefter deed ons weer volledig student zijn.

In de namiddag kwamen dan de produkten-aansprakelijkheid en de verzekeringsrechtelijke aspecten ervan ter sprake. In de beide takken werd een vrij volledig en up to date overzicht verschaft, respectievelijk door H. Cousy, aspirant Nationaal Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek en A. Wouters, zetel-directeur Assurantie Belgische Boerenbond.

De tot besluit door de U.I.A. aangeboden receptie deed ons beseffen dat we op dat ogenblik weer student af waren.

Een studiedag als deze is voor praktijkmensen zoals bedrijfsjuristen, magistraten, advocaten, uitermate nuttig.

De voortreffelijke uiteenzettingen door inleiders en referaathouders, vervolgd door een zorgvuldig samengestelde documentatiemap en afgerond door concrete gedachtenwisselingen en discussies, vormen het middel bij uitstek om op de hoogte te blijven of te komen van de evoluties en wijzigingen in het recht.

G. Arts

Voorzorgskas voor Advocaten

Gewone en buitengewone algemene vergadering op 12 april 1975

Op zaterdag 12 april 1975 om 10 uur wordt in de administratieve zetel, Stoofstraat 12 te 1000 Brussel (ingang Viollettenstraat 5) een gewone en buitengewone algemene vergadering gehouden met de volgende agenda :

1. Goedkeuring van het proces-verbaal van de gewone Algemene Vergadering van 27 april 1974.

2. Verslag van de Raad van Beheer.

3. Goedkeuring van de rekeningen van het dienstjaar 1974 en voordracht van de begroting voor het komende dienstjaar.

4. Decharge van de beheerders.

5. Wijzigingen, die zouden aangebracht worden in het stelsel van "ouderdoms-" en "overlevings"renten,

- betreffende de weduwenrenten

- betreffende de ouderdomsrente van 24.000 fr. en de vrijstelling van het betalen van de bijdragen voor de gepensioneerden.

6. Wijzigingen in de statuten :

I. Aantal beheerders

Art. 18 van de Statuten :

a) § 1 wordt door de volgende tekst vervangen :

"De Vereniging wordt bestuurd door een Raad van Beheer welke bestaat uit ten hoogste 39 leden, die benoemd worden onder de vennoten, door de Algemene Vergadering, op voorstel van de balies, van de Federatie van Pleitbezorgers en de Nationale Kamer der Gerechtsdeurwaarders, voor 6 jaar. Zij kunnen herkozen en door de Algemene Vergadering worden afgezet".

b) § 3 vervalt.

c) Na het 2de lid toevoegen :

"De Nationale Orde van Advocaten zal twee beheerders voorstellen, onder de leden van haar secretariaat".

II. Aantal leden van de Bestuursraad

Art. 26 : § 1 van de tekst als volgt wijzigen :

"Het dagelijks beheer van de maatschappelijke zaken wordt toevertrouwd aan een Bestuursraad, die bestaat uit leden van de Raad van Beheer, waarvan het aantal door deze laatste bepaald wordt. Dit aantal mag 6 niet overschrijden".

III. Art. 20 :

a) bij § 1 toevoegen : "behalve wat hun verplaatsingskosten betreft".

b) bij § 2 toevoegen :

"De Raad van Beheer kan echter aan zijn Voorzitter en aan de leden van de Bestuursraad een speciale vergoeding toekennen, die buiten hun verplaatsingskosten, de kosten van hun werkzaamheden voor het beheer van de Kas dekt".

IV. Art. 21 :

Tussen de paragrafen 1 en 3 de volgende § toevoegen : "De Voorzitter wordt, behoudens herkiezing, gekozen voor 6 jaar".

V. Art. 28 :

§ 3 wordt als volgt gewijzigd :

"Elk jaar wordt op de derde donderdag na Paaszondag, enz...". Lid 5 vervalt.

7. Statutaire benoemingen.

8. Allerlei.

Belangrijke herinnering :

De leden van de vereniging die verhinderd zouden zijn de vergadering bij te wonen en die wensen zich te laten vertegenwoordigen, kunnen daartoe een volmacht verlenen aan een ander lid. Deze volmacht moet geen bijzondere vorm hebben en kan afgegeven worden aan het bureau van de vergadering.

Het aantal stemmen waarover de mandataris kan beschikken is beperkt tot tien (artikel 32 van de Statuten).

MEDEDELINGEN EN BERICHTEN

De titel van advocaat

Minister van Justitie H. Vanderpoorten heeft bij de Senaat een ontwerp van wet ingediend tot wijziging van artikel 428 van het Gerechtelijk Wetboek en van het opschrift van de eerste titel van boek III van deel II van het Wetboek, waardoor de titel van advocaat voortaan de enige is die door de gezamenlijke advocaten van het land zal worden gevoerd (528/1974-1975 nr. 1).

De tekst van dit ontwerp van wet luidt :

Artikel 1

Het opschrift van de eerste titel van boek III van deel II van het Gerechtelijk Wetboek wordt vervangen door de volgende woorden "Algemene bepalingen".

Art. 2

Een derde lid wordt toegevoegd aan artikel 428 van het Gerechtelijk Wetboek, luidend als volgt :

"Behoudens de afwijkingen die de wet vaststelt mag geen nadere bepaling aan de titel van advocaat worden toegevoegd".

Art. 3

Bij overgangsmaatregel kunnen de advocaten die bij de inwerkingtreding van deze wet zijn ingeschreven op het tableau van de advocaten van een balie gevestigd in de zetel van een hof van beroep en dit voor 1 januari 1975, verder de titel voeren van advocaat bij het Hof van beroep gedurende twee jaar te rekenen van die inwerkingtreding.

Dit ontwerp wordt in de Memorie van Toelichting als volgt verantwoord :

Het ontwerp van wet houdende het Gerechtelijk Wetboek handhaafde het onderscheid tussen de advocaten ingeschreven bij een Balie bij een hof van beroep en de advocaten ingeschreven bij een rechtbank.

Tijdens de behandeling van dit ontwerp in de Senaat, zitting 1964-1965, heeft de Commissie voor Justitie beslist dit onderscheid op te heffen en aan alle advocaten dezelfde prerogatieven te geven zodat zij hun werkzaamheden onder dezelfde omstandigheden kunnen uitoefenen (Zie Gedr. St. Senaat, zitting 1964-1965, nr. 170, blz. 85).

De aanvankelijke teksten werden dienovereenkomstig aangepast.

Het onderscheid tussen advocaten bij de hoven van beroep en de rechtbanken lijkt echter te zijn behouden gebleven in het opschrift van de eerste titel van boek III van deel II van het Gerechtelijk Wetboek.

Men zou kunnen aanvoeren dat dit opschrift moet worden bekeken naast dat van titel II betreffende de advocaten bij het Hof van Cassatie.

Dit is echter niet voldoende om een opschrift verder te gebruiken dat niet alleen verwarring kan stichten, doch ook onjuist is.

Het opschrift is inderdaad onjuist aangezien alle advocaten hun beroep kunnen uitoefenen voor alle gerechten van het Koninkrijk.

Het kan ook tot verwarring aanleiding geven daar het kan laten onderstellen dat twee categorieën van advocaten werden behouden, terwijl de bedoeling van de wetgever, dat alle leden van de balie dezelfde rechten en prerogatieven en dezelfde verplichtingen hebben op duidelijke wijze in de teksten is uitgedrukt en verwezenlijkt.

Om alle dubbelzinnigheid ter zake op te heffen is het dus wenselijk het opschrift van de eerste titel te wijzigen en in het Gerechtelijk Wetboek een uitdrukkelijke bepaling op te nemen betreffende de titel van advocaat.

Een wettelijke voorziening is des te meer geraden daar het in verband met werkzaamheden die thans bij de E.E.G. aan de gang zijn met het oog op het opstellen van een richtlijn betreffende "de wijze van verwezenlijking van het vrij verrichten van diensten met betrekking tot bepaalde werkzaamheden van de advocaat", wenselijk is dat de beroepstitel wettelijk wordt omschreven, zoals voor de advocaten van de negen Lid-Statens in overweging is genomen.

Uit ingewonnen inlichtingen blijkt dat er ruime overeenstemming is ter zake van de gelijkheid van opdracht en werkzaamheden van de advocaten, behoudens het bijzonder statuut van de advocaten bij het Hof van Cassatie, voor alle advocaten van het land, en dat dan ook hun titel gelijk moet zijn. Er zijn echter meningsverschillen omtrent de keus van die titel.

Sommigen beroepen zich op de traditie en steunen op de omstandigheid dat alle advocaten zonder onderscheid de eed afleggen voor het hof van beroep en onder de bevoegdheid vallen van de tuchtraad van beroep, die voorgezeten wordt door de eerste voorzitter van het hof van beroep van het rechtsgebied, en zijn van mening dat de titel "advocaat bij het Hof van beroep" of "advocaat bij het Hof" voortaan door alle advocaten zonder onderscheid dient te worden gevoerd.

Anderen stellen als titel voor : "advocaat bij de balie van..."

Nog anderen zijn van mening dat de titel "advocaat" zeer bij de huidige werkelijkheid past en zien geen aanleiding om daaraan iets toe te voegen, hetgeen volgens hen slechts tot de verandering of vermindering van de strekking ervan kan leiden.

De benaming "advocaat bij het Hof van beroep" stemt niet meer overeen met de werkelijkheid. Alle advocaten zijn immers geroepen hun beroep uit te oefenen niet alleen voor de hoven van beroep, maar ook voor de arbeidshoven, het militair gerechtshof en over 't algemeen voor alle Belgische gerechten zonder onderscheid.

Deze benaming lijkt de taak van de advocaat te beperken en kan bij sommige rechtzoekenden de verkeerde mening opwekken, dat hij hoofdzakelijk een pleiter is of zelfs dat hij normaliter slechts pleit voor het enige gerecht waaraan zijn balie is verbonden. Moet hier worden herinnerd dat de advocaat de raadsman is van de rechtzoekenden en dat het tot zijn taak behoort aan dezen rechtsbijstand te verlenen, die meer en meer noodzakelijk is nu de wetgeving zo ingewikkeld is geworden ?

Tegen de titel "advocaat bij het Hof" geldt hetzelfde bezwaar.

Ook de benaming "advocaat bij de balie van..." moet worden uitgesloten, daar het gevaar bestaat dat tussen de advocaten een onderscheid wordt gemaakt dat niet door de wetgever is gewild.

De titel van advocaat heeft die bezwaren niet. Hij is de enige die als dusdanig door de wet is beschermd. Het is een volledige titel waarvan de inhoud berust zowel op de eeuwenoude traditie als op het Gerechtelijk Wetboek, en waarvan de zin niet nader hoeft te worden bepaald door een toevoegsel dat in feite zou kunnen worden uitgelegd als een beperking of begrenzing.

De titel van advocaat, met al wat daarin besloten ligt als academische- en beroepsopleiding, traditie en toezicht door de autoriteiten van de Orde, biedt aan de rechtzoekende een hechte waarborg. Alle toevoegsels aan deze titel kunnen derhalve slechts aan de inhoud ervan afbreuk doen.

Het is dus wenselijk, zowel voor de leden van de Balie als voor de rechtzoekenden, dat de titel van advocaat voortaan de enige is die door de gezamenlijke advocaten van het land wordt gevoerd.

De overgangsbepaling is bedoeld om de advocaten die tot voor 1 januari 1975 de titel van advocaat bij het Hof van beroep hebben gevoerd, de gelegenheid te geven om de materiële maatregelen te nemen die vereist zijn in het vooruitzicht van de wijziging die in de titel van hun beroep wordt aangebracht.

Het advies van de Raad van State werd niet gevolgd wat het voorstel betreft de datum van de inwerkingtreding van de wet te doen samenvallen met het einde van het gerechtelijk jaar, aangezien het oogmerk van deze overgangsmaatregel er enkel in bestaat maatregelen van materiële aard te nemen, die geen enkel verband hebben met het verloop van het gerechtelijk jaar.

Op het hierboven afgedrukte ontwerp van wet werden later door de Regering amendementen ingediend (*Parl. Besch., Senaat, 1974-75, nr. 528-2*). De tekst van deze amendementen en de verantwoording ervan luidt:

Art. 2

In artikel 2 van het ontwerp van wet waarvan de tegenwoordige tekst § 2 zal vormen, wordt een § 1 ingevoegd, luidend als volgt:

"§ 1. In artikel 428, eerste lid, van het Gerechtelijk Wetboek, worden tussen de woorden "Belg" en "is in het bezit van het diploma van doctor in de rechten" de woorden "onderdaan van een Lid-Staat van de Europese Economische Gemeenschap" ingevoegd."

Verantwoording

Het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen door de Belgische Raad van State verzocht om een prejudiciële beslissing, heeft in een arrest van 21 juni 1974 voor recht verklaard dat artikel 52 van het E.E.G.-verdrag hetwelk voorziet in de opheffing van de beperkingen van de vrijheid van vestiging voor onderdanen van een Lid-Staat op het grondgebied van een andere Lid-Staat, sedert het einde van de overgangperiode, dit wil zeggen 1 januari 1970, rechtstreeks toepasselijk is en dat het beroep van advocaat onder de toepassing van die bepaling valt (Jurisprudentie van het Hof van Justitie, 1974-5, blz. 631).

In een (niet gepubliceerd) arrest van 27 januari 1975 heeft het Hof van beroep te Brussel, onder overneming van de redenen waarmee de vordering van de Advocaat-generaal was omkleed, een licentiaat in de rechten, van Franse nationaliteit, toegelaten tot de aflegging van de eed van advocaat, uit overweging dat artikel 428 van het Gerechtelijk Wetboek niet kan worden toegepast op de onderdanen van de Lid-Staten van de Europese Gemeenschap vermits het strijdig is met artikel 52 van het Verdrag van Rome dat in hoofde van die onderdanen individuele rechten heeft doen ontstaan wel-

ke de nationale rechten van de door het Verdrag gebonden landen behoren te vrijwaren.

Onder verwijzing naar de jurisprudentie van het Hof van Cassatie (Cass. 27 mei 1971, Pas. 1971, blz. 886), past het Hof het beginsel toe volgens hetwelk de regels van het gemeenschapsrecht voorrang hebben, wanneer de interne rechtsregels er niet mee in overeenstemming zijn.

Het lijkt aangewezen om, naar aanleiding van een wijziging aangebracht in artikel 428 van het Gerechtelijk Wetboek, die tekst in overeenstemming te brengen met het rechtstreeks toepasselijk recht van de gemeenschap.

Art. 4 (nieuw).

Een artikel 4 toe te voegen, luidend als volgt:

"Artikel 4. — De Koning kan de bestaande wettelijke bepalingen wijzigen ten einde de tekst ervan in overeenstemming te brengen met de bepalingen van deze wet."

Verantwoording

De benoeming "advocaat bij het Hof van beroep" is terug te vinden in tal van bijzondere wetten of ook nog in het Wetboek van strafvordering. Het ware wenselijk dat de Koning die teksten kan wijzigen om ze met dit ontwerp van wet in overeenstemming te brengen.

Het recht op vrije vestiging van de advocaat in de landen van de Europese Gemeenschappen

In 1974 heeft het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen in Luxemburg twee arresten gewezen die verband houden met het recht op vrije vestiging in de landen van de E.G.

Daar het in de twee gevallen gaat over de uitoefening van het beroep van advocaat heeft het Voorlichtingsbureau van de Europese Gemeenschappen, gevestigd te Brussel, Weststraat 244, het nuttig geoordeeld hierover aan de geïnteresseerde middens de hiernavolgende nota te zenden:

Een eerste arrest van het Hof, gewezen op 21 juni 1974, betreft het geschil tussen de heer Reyners en de Belgische Staat, vertegenwoordigd door de Minister van Justitie.

De heer Reyners, eiser, en geboren te Brussel uit ouders van Nederlandse nationaliteit, heeft zijn nationaliteit van geboorte behouden hoewel hij in België waar hij de Belgische graad van doctor in de rechten behaald heeft woonachtig is. Hij wou zich inschrijven bij de Balie te Brussel maar kon geen praktijk beginnen op grond van zijn Nederlandse nationaliteit. Nochtans bestaat er in België een bepaling die een uitzondering voorziet voor de strenge voorwaarden van nationaliteit bepaald in artikel 428 van het Gerechtelijk Wetboek ten gunste van vreemdelingen. Dit Koninklijk Besluit van 24 augustus 1970 geeft een reeks voorwaarden te kennen waaronder die van de wederkerigheid waaraan de eiser niet kon voldoen. De Nederlandse "Advocatenwet" bepaalt namelijk dat men de Nederlandse nationaliteit moet bezitten om zich te kunnen inschrijven bij de Balie.

Het Hof van Justitie heeft in zijn arrest herinnerd aan het fundamentele beginsel van de Gemeenschap dat elke discriminatie op grond van nationaliteit verbiedt en heeft voor recht gezegd dat vanaf het einde van de overgangperiode (1 januari 1970) artikel 52 van het Verdrag (betreffende het recht van vestiging) "een rechtstreeks toepasselijke bepaling is niettegenstaande de mogelijke afwezigheid op een bepaald terrein van de richtlijnen voorzien in de artikels 54, tweede alinea en 57, eerste alinea van het verdrag". Het arrest bepaalt onder meer dat de "uitzondering op de vrijheid van vestiging voorgeschreven in artikel 55, eerste alinea van het EEG-Verdrag, moet beperkt blijven tot de werkzaamheden bedoeld in artikel 52 die in se een rechtstreekse en specifieke participatie in de uitoefening van het openbaar gezag inhouden; men zou deze kwalificatie in het

kader van een vrij beroep als dat van advocaat: niet kunnen verlenen voor werkzaamheden als het spreekuur en de juridische bijstand of de vertegenwoordiging en verdediging van partijen voor het gerecht, zelfs indien de uitoefening van deze werkzaamheden het voorwerp uitmaakt van een verplichting of een exclusiviteit voorzien in de wet".

De tweede zaak die nog recenter (3 december 1974) door het Hof beslecht werd betreft het geschil tussen de heer Johannes Van Binsbergen (Nederland) en het "Bestuur van Bedrijfsverenigingen voor de Metaalnijverheid". De heer Van Binsbergen, afgewezen door de Arbeidsrechtbank van eerste aanleg van Roermond in een zaak betreffende de toepassing van de wet op de werkloosheid, heeft in 1972 de heer Kortman, advocaat van Nederlandse nationaliteit en gevestigd in Nederland, opdracht gegeven tegen deze beslissing in hoger beroep te gaan. De advocaat, die in de loop van het geding van Nederland naar België verhuisde werd door de Centrale Raad van Beroep betekend dat hij niet gemachtigd was om op te treden als advocaat van de heer Van Binsbergen krachtens de "Beroepswet" (de Nederlandse arbeidswetgeving), die bepaalt dat enkel personen die in Nederland gevestigd zijn mogen optreden als gevolmachtigde of advocaat.

De eiser riep artikel 59 van het EEG-Verdrag in dat de geleidelijke opheffing bepaalt van de beperkingen op het vrij verrichten van diensten binnen de Gemeenschap in de loop van de overgangperiode, en staande houdend dat deze bepaling de toepassing van de "Beroepswet" in de weg staat werd hij in het gelijk gesteld door het Hof van Justitie dat in zijn arrest voor recht heeft gezegd:

1. Artikelen 59, eerste alinea en 60, derde alinea van het EEG-Verdrag moeten zo geïnterpreteerd worden dat de nationale wetgeving, door de eis van een permanente woonplaats op het grondgebied, het verrichten van diensten niet kan beletten aan personen die gevestigd zijn op het grondgebied van een andere Lid-Staat, wanneer het verrichten van diensten aan geen enkele bijzondere voorwaarde onderworpen is in de nationale wetgeving die van toepassing is.

2. Artikelen 59, eerste alinea, en 60, derde alinea hebben een rechtstreeks gevolg en kunnen dientengevolge ingeroepen worden voor de nationale rechtspraak, tenminste voor zover ze de opheffing van elke discriminatie ten overstaan van degene die de diensten verricht tot doel hebben als ze gebaseerd is op zijn nationaliteit of op het feit dat hij woonachtig is in een andere Lid-Staat dan die waar de dienst wordt verricht.

Uit dit laatste arrest van het Hof vloeit dus voort dat volgens artikel 52 van het EEG-Verdrag (Zaak Reyners), artikel 59 rechtstreeks van toepassing wordt en dat bijgevolg elke onderdaan van een Lid-Staat die meent dat hij door een andere Lid-Staat gediscrimineerd wordt inzake de toegang tot een werkzaamheid of de uitoefening ervan van nu af de mogelijkheid heeft zelf zijn rechten te doen gelden voor een rechter van die laatstgenoemde Lid-Staat. Op dit domein is de rechtstreekse toepassing van het Verdrag nu een zaak van elke belanghebbende en niet meer alleen van de communautaire instellingen.

Op het Voorlichtingsbureau kunt U de volledige tekst bekomen van:

1. het arrest Reyners (21 juni 1974);
2. het arrest Van Binsbergen (3 december 1974);
3. een mededeling van de Commissie aan de Raad inzake de gevolgen van het arrest van het Hof van Justitie van 21 juni 1974 in de zaak 2/74 (Reyners - Belgische Staat) voor de ontwerp-richtlijnen inzake het recht van vestiging en het vrij verrichten van diensten die ter studie zijn bij de Raad.

De lezer wordt erop attent gemaakt dat de volledige tekst van het arrest van 21 juni 1974 en de tekst van de rechtsoverwegingen van het arrest van 3 december 1974 in de lopende jaargang van het Rechtskundig Weekblad (1974-75, 1392 en 1685 v.) is opgenomen.

Belgisch-Nederlandse studiedag op 25 april 1975 te Turnhout over de betrokkenheid van de burger bij het gemeentelijk beleid

Het Nederlands Instituut voor Bestuurswetenschappen, het Hoger Instituut voor Bestuurs- en Handelswetenschappen Brussel, het Provinciaal Hoger Instituut voor Bestuurswetenschappen Antwerpen, de Vereniging van Oudstudenten van het Hoger Instituut voor Bestuurs- en Handelswetenschappen Brussel, en de Vereniging van Oudstudenten van het Provinciaal Hoger Instituut voor Bestuurswetenschappen Antwerpen (V.O.H.I.B.A.) organiseren weerom een gezamenlijke studiedag, die zowel het contact tussen bestuursambtenaren, als het zich gezamenlijk beraden in een bepaald aspect van de bestuurlijke problematiek, in beide landen beoogt te bevorderen.

Deze studiedag, gewijd aan het onderwerp: de betrokkenheid van de burger bij het gemeentelijk bestuur, wordt gehouden te Turnhout op vrijdag 25 april 1975, in de Warande, Cultuur- en Ontmoetingscentrum, Warandestraat 42.

De prijs per deelnemer, middagmaal en verslag inbegrepen, bedraagt 500 fr. Men kan inschrijven, liefst vóór 15 april 1975, bij het secretariaat V.O.H.I.B.A., p.a. H. van Gogh, Kluizeveldestraat 82, 2060 Merksem.

Het programma luidt:

Voormiddag:

- 10 u. - Aankomst
- 10.15 u. - Opening door dr. A. Vander Kerken, Directeur van het Hoger Instituut voor Bestuurs- en Handelswetenschappen Brussel.
- 10.30 u. - Referaat door de Nederlandse inleider, de heer M.W. Schakel, Burgemeester van Hoog-Blokland en tevens lid van de Tweede Kamer.
- 11.30 u. - Discussie over het referaat.
- 12.15 u. - Gemeenschappelijk middagmaal.

Namiddag:

- 14.15 u. - Heropening door prof. mr. J.M. Polak, Voorzitter van het Instituut voor Bestuurswetenschappen Nederland.
- 14.30 u. - Aansluitend referaat door de Belgische inleider, de heer dr. R. Depré, Geassocieerd docent aan de Faculteit Sociale Wetenschappen van de K.U.L. en Directeur van de afdeling administratie van het Vervolmakingscentrum voor Bedrijfsleiding en Administratie van de K.U.L.
- 15.30 u. - Discussie over het referaat.
- 16.15 u. - Bezichtiging van "De Warande"
- 16.30 u. - Ontvangst door het Stadsbestuur van Turnhout.

Het juridisch statuut van de sportbeoefenaar Studiedag van het Instituut voor Arbeidsrecht - K.U.L. op 19 april 1975

Bij decreet keurde de Nederlandse Cultuurraad op 18 februari 1975 het statuut van de niet-betaalde sportbeoefenaar goed. Dit decreet, dat kracht van wet heeft in het Nederlandse taalgebied, regelt o.m. de binding van de sportbeoefenaar ten aanzien van club of bond en de rechtsbedeling.

Door het decreet wordt een einde gemaakt aan de mogelijkheden van levenslange binding van de sportbeoefenaar ten aanzien van zijn club; en aan de sportbeoefenaar wordt het recht op een eerlijk en billijk proces, alsmede de mogelijkheid een beroep te doen op de rechtbanken gewaarborgd.

De studiedag beoogt al diegenen die met de sport begaan zijn aan de hand van een *documentatiebundel*, inleidende *voordrachten en discussie*, in te leiden in de nieuwe beginselen, die de organisatie van de sport in ons land beheersen en meteen een oplossing te formuleren voor praktische problemen, die de toepassing ervan medebrengen.

Programma

- 9.00 u. Verwelkoming en inleidende beschouwingen door prof. R. Blanpain
 9.15 u. Doelstelling en situering van het decreet in het juridisch statuut van de sportbeoefenaar door senator C. De Clercq
 9.45 u. Het toepassingsgebied van het decreet en de binding van de sportbeoefenaar door R. Blanpain
 10.15 u. Het decreet en de rechten van de mens door prof. G. Craenen
 10.45 u. Koffie
 11.15 u. Vragen
 12.30 u. Receptie
 13.00 u. Lunch

De studiedag heeft plaats in de gebouwen van de rechtsfaculteit te Leuven, College De Valk, Tiensestraat 41, 3000 Leuven.

Het inschrijvingsgeld bedraagt 400 BF. Documentatie, koffie en receptie zijn in deze prijs begrepen. Deelname aan de lunch bedraagt 300 BF.

Betaling kan gebeuren door storting op rekening nr. 431-0231561-89 van het Instituut voor Arbeidsrecht bij Kredietbank Leuven (P.R. 890) met vermelding "sportrecht".

Inlichtingen en inschrijvingen: Instituut voor Arbeidsrecht, College De Valk, Tiensestraat 41, 3000 Leuven; tel. 016/23.23.15.

Driejaarlijkse Prijs van het Antwerps Notariaat

Het Antwerps Notariaat schrijft voor de vijfde maal zijn Driejaarlijkse Prijs uit, toe te kennen aan de auteur of auteurs van een werk dat mag bestaan uit ingezonden manuscripten of uit een na 1 januari 1974 gepubliceerde verhandeling.

- Het werk moet: — een grondige studie vormen
 — een oorspronkelijk karakter vertonen
 — bijdragen tot de ontwikkeling van de rechtswetenschap
 — van nut zijn voor het Belgisch Notariaat
 — in het Nederlands opgesteld zijn.

De keuze van het onderwerp is vrij.

De werken dienen, uiterlijk op 31 december 1976, in drie exemplaren ingezonden te worden aan de Tuchtkamer der Notarissen van het Arrondissement Antwerpen, Koningin Elisabethlei 10 te 2000 Antwerpen, alwaar ook het reglement waarin de andere voorwaarden zijn opgenomen, verkrijgbaar is.

Overlijden van auditeur-generaal Paul van der Straeten

Op 10 maart 1975 is te Elsene overleden de heer Paul van der Straeten, auditeur-generaal bij het Militair Gerechtshof van 1947 tot 1965.

Advocaat-generaal bij het Hof van Beroep te Brussel werd hij in 1947 tot auditeur-generaal benoemd en volgde in die hoedanigheid burggraaf Ganshof van der Meersch op.

Algemene vergadering van de Nederlandse Juristenvereniging te Roermond

De positie van de rechterlijke macht in de samenleving

De 101e algemene vergadering van de Nederlandse Juristenvereniging zal op vrijdag 21 en op zaterdag 22 juni 1975 te Roermond worden gehouden.

Behandeld wordt het onderwerp: de positie van de rechterlijke macht in de samenleving. Pre-adviseurs zijn: mr. M. G. Rood, prof. mr. J.C.M. Leyten, dr. mr. C.M.J. Schuyt en mr. H.D. Wedeven.

ERRATUM

Overzicht van rechtspraak — Arbeidsongevallen 1973-1974

In kolom 1658, nr. 23, dient de eerste zin als volgt gelezen te worden:

De herzieningstermijn (art. 72) loopt over drie jaar vanaf de dag van de homologatie van de overeenkomst omtrent de consolidatie of vanaf het vonnis dienaangaande.

TIJDSCHRIFTEN

Vennootschappen, Verenigingen en Stichtingen—jg 1974
 oktober
 Supplement 26 en supplement 38.

De Gerechtsdeurwaarder—jg 1975

nr 1

K.C. van der Meije Pzn, Naar 1975—P.A. Neve, Jaarverslag commissie rechtsbijstand van de Consumentenbond over het jaar 1973—M. Teekens, Het congres in Wenen (1976) werpt zijn schaduwen vooruit—P.A. Neve, Europees recht—C.A.M. Nieuwenhuis, Samenspraak Gerechtsdeurwaarders België-Nederland—P.A. Neve, Uit het staatsblad—P.A. Neve, Vrolijkheid bij dagvaarding—H. van der Heide, Afscheid deurwaarder F. Krijthof Sr—C.A.M. Nieuwenhuis, Van de deurwaarder.

Recueil Dalloz Sirey—jg 1975

nr 1

Yves Madiot, Du conseil constitutionnel à la convention européenne: vers un renforcement des libertés publiques? —Jurisprudence—Sommaires de jurisprudence—Informations rapides—Législation.

nr 2

Michel Trochu, De quelques applications particulières du droit pénal des sociétés au phénomène économique des groupes de société (A propos de l'affaire Agache-Willot-Saint Frères, Le Bon Marché, la Belle Jardinière)—Jurisprudence—Informations rapides—Législation.

Common Market Law Reports—jg 1974

nr 87

Cases.

Omnilegie—jg 1974

september

Wetgeving.

Jura Falconis—jg 1974

nr 1

Editoriaal—J. Vanderpoorten, Bij wijze van groet—A.M. Huygens, Juridische technieken tot vrijwaring van het familiaal karakter in de naamloze vennootschap—H. Cousy, Een nieuwe vorm van schuldloze aansprakelijkheid. Aansprakelijkheid van schade veroorzaakt door het vreedzaam gebruik van kernenergie—D. Simoens, Het faillissement in concernrechtelijk perspectief—P. Heymans en P. Lommée, Het charteren van vliegtuigen—Rechtsvraag 4—A. Van den Bossche, Erfdienstbaarheden in het costumiere recht van Hoogstraten en Zandhoven—I. Wallecam, Vanstraelen en C. De Busschere, Wetsontwerp over het erfrecht van de langstlevende echtgenoot—Ad valvas.